

SLAVENSKA REDAKCIJA PROLOGA
KONSTANTINA MOKISIJSKOG U SVJETLOSTI
VIZANTIJSKO-SLAVENSKIH ODNOSA
XII.-XIII. VIJEKA

»Historija prologa dosad ostaje jedno od najzamršenijih pitanja u povijesti ruske književnosti« – mišljenje je M. Speranskog, stručnjaka, koji je sigurno najviše uradio na rasvjetljavanju tog problema. Dodajmo, da se to još u većoj mjeri može reći za područje južnoslavenske književnosti, gdje se tim pitanjem još nitko nije ozbiljno bavio; najzanimljivije je za komparativni studij na području uzajamnih književnih veza na širokom području slavenstva u srednjem vijeku. Pitanje je od velike važnosti i za historičara i za slavistu. Prolog, kao spomenik hagiografske književnosti, sadržava podatke o historijskim ličnostima i događajima, gdje se često stvarnost prepleće s legendom i maštom i gdje se stvarne činjenice prikazuju sa posebnog gledišta. Zato se za svoju upotrebu u historijskoj rekonstrukciji prošlosti ti podaci moraju podvrgnuti posebnoj kritičkoj obradi, koja se uvijek nalazi u opasnosti da zastrani bilo u pravcu pretjerane lakovjernosti, bilo – što je često mnogo opasnije – u pravcu hiperkritičkog podcjenjivanja izvora. Otkako je pred 300 godina Ivan Bolland sa svojim kolegama započeo rad na sistematskom prikupljanju, objavljivanju i kritičkom proučavanju hagiografske građe, stvorena je golema naučna riznica takve literature, koja se redovno i neizostavno iskorišćuje u svakom medievističkom istraživanju. Značajno je, da je X. međunarodni kongres vizantologa u Carigradu (1955. g.) u okviru svojih radova pokazao posebnu pažnju prema toj vrsti naučne građe, pa specijalno o prolozima bila su najavljena tri predavanja – Bollandista F. Halkina iz Bruxellesa, A. Pertusija iz Milana i moje na temu, koja se obrađuje u ovoj studiji.

S obzirom na postavljenu kulturno-historijsku problematiku ovaj se rad raspada na dva posebna dijela: pitanje o postanku južnoslavenskih redakcija prologa i njihova odnosa prema ruskoj redakciji i pitanje rekonstrukcije kulturno-historijske sredine i posebnih historijskih uvjeta, koji su pri kraju XII. i u prvoj polovici XIII. stoljeća stvorili teren za razvoj živih književnih i uopće kulturnih veza slavenskog Balkana s

Istočnom Evropom. Svako bi se od tih pitanja moglo obraditi u obliku posebnog članka. Međutim, kako prvo pitanje dobiva svoje tumačenje tek u svjetlosti općih kulturno-historijskih prilika u navedenom razdoblju, a drugo je pitanje uglavnom bazirano baš na građi, koju pruža historija južnoslavenskog i ruskog prologa, odlučio sam, da oba ta dijela okupim u istoj radnji. Pored toga smatrao sam korisnim, da kao uvodnu glavu dodam i opći pregled pitanja o prolozima; ono je dobro poznato u stručnoj književnosti, ali nije bilo obrađivano u našoj nauci, te bez toga ne bi bilo dovoljno jasno pitanje o historiji prologa kod Slavena.

I

Prolozi, koji se u grčkoj crkvenoj književnosti obično zovu *sinaksarima*, a katkada *menologiji*, i koji odgovaraju zapadnim *martirologijima*, predstavljaju zbornike kratkih žitija svetaca po kalendarskom redu. Izraz *sinaksar* – συναξάριων (prema jednima od συναγω – sabiram, skupljam, t. j. zbornik; po drugima od izraza συναξίς – crkveni zbor radi praznične službe, t. j. *prazničnik*) obično dolazi za oznaku liturgijskih kalendara, koji se stavljaju na kraju evanđelja i apostola, s imenima svetaca za svaki dan i s naznakom, koji se evanđeoski ili apostolski tekst čita toga dana. Međutim, taj se izraz javlja izuzetno i kao naslov crkvenog ustava ili pravilnika; na pr. tako je nazvan ustav carice Irine iz oca. 1114.¹ g. Kao sinonimi za istu vrstu liturgijskih kalendara upotrebljavaju se i izrazi εκκλογάδιον (na pr. u evanđelju Kriptoferatskog manastira i dr.), μηνολόγιον – mjesecoslov i κανονάριον (na pr. u Sinajskim evanđeljima IX.–X. vijeka). Izraz *menologij* najčešće dolazi za oznaku kalendara, ali se upotrebljava i kao naslov najstarijeg sačuvanog grčkog prologa sastavljenog za cara Vasilija II.² Stručna zapadna literatura nastoji, da se navedeni termini povežu za posebne vrste takvih djela, napose insistira na upotrebi izraza *menologij* za zbornike opširnih hagiografskih sastava po kalendarskom redu, a zbornike kratkih žitija zovu *sinaksarima*.³ U slavenskoj književnosti hagiografski zbornici s opširnim sastavcima, sređeni po mjesecima, zovu se *čti-mineji*, t. j. *čitački mineji* (za razliku od *služabnih mineja*, koji sadržavaju službe svecima i praznicima po kalendarskom redu). Slavenski naziv *prolog* došao je kao naslov čitavog djela putem metonimije, jer je u grčkom predlošku *sinaksara* stajao kao naslov predgovora Πρόλογος i u takvu, neprevedenom obliku došao na početak slavenskog prevedenog teksta.⁴

¹ Ecclesiae graecae Monumenta Cotelerii, t. IV, 1692, p. 220.

² Izdao kardinal Albani 1727. g.; vidi dalje bilj. 8; također »Ménologe« u Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie, XI, 1933, p. 419.

³ Vidi Analecta Bollandiana, XVI, 1897, p. 311.; Lexicon für Theologie und Kirche, 2. Aufl. Bd. VII, S. 87, IX, S. 939-940.

⁴ Vidi *Arhim. Sergij*, Polnyj mesjaceslov Vostoka, t. I, Moskva 1875., str. 3-7 (2. izd. 1901.); *N. Nilées*, Kalendarium manuale utriusque ecclesiae, Innsbruck, 1879. (2. izd. 1896-1897). Treba razlikovati od »Prologae« – komentara za biblijske tekstove: Lexicon f. Th. u. K., VIII, 494-5.

Najstariji istočni liturgijski mjesecoslvi iz VII.–IX. stoljeća nalaze se uz tekstove evanđelja i apostola. Kratki su, sadržavaju najprije samo spomene mučenika i »gospodskih« praznika (posvećenih evanđeoskoj historiji), kasnije primaju bogorođične praznike (koji su se prvobitno praznovali zajedno s gospodnjima) i spomene svetitelja (episkopa), prepodobnih otaca (podvižnika monaha) i drugih svetaca, i još kasnije t. zv. »popraznstva«. Tada mjesecoslvi počinju da obuhvaćaju spomene svetaca za svaki dan u godini, a onda i po nekoliko za isti dan. Zapadni su kalendari, kao što su Sakramentarij pape Grgura I., Vatikanski Allacijev iz VIII. v., Rimski-Frontonov iz VIII. v., Bandinijev s poč. IX. v., čak u staro doba vrlo slični po broju i danima praznovanja svetaca, a istočni su mjesecoslvi dosta različni u tom pogledu, u čemu se pokazuje utjecaj lokalnih tradicija. Tek od poč. X. v. počinje da se osjeća težnja za ujednačenjem pravoslavnog mjesecoslva, i to se vrši pod utjecajem crkvenih tipika: najprije, od X. vijeka, tipika Studijskog carigradskog manastira, a kasnije Jerusalimskog tipika, koji je u XIII. v. potisnuo Studijski i uveo jednoličnost u crkvene kalendare, kako u Grčkoj, tako i u pravoslavnom slavenskim zemljama. Taj se utjecaj jednako odrazio i na razvoj služabnih mineja, koji su imali istu sudbinu sa liturgijskim mjesecoslovima, kako u pogledu postepenog proširivanja građe, tako i što se tiče njihove zavisnosti od crkvenih tipika.⁵

Paralelno sa zvaničnim crkvenim kalendarima, koji su služili liturgijskim potrebama, od najstarijeg su doba postojali *martirologiji*, kao hagiografski zbornici literarnog karaktera s biografskim podacima o mučenicima i drugim svecima za svaki dan u godini. O takvim zbornicima govori prepiska pape Grgura I. (590–604) s aleksandrijskim patrijarhom Evlogijem († 607): tu se spominju »djela svih mučenika prikupljena od Eusebija Kesarijskog u doba blaženog Konstantina« i »mali neki zbornik u jednom tomu nekog kodeksa« pronađen tada u Rimu. Poznata su dva rimska martirologija: »potpuni«, koji se pripisuje sv. Jeronimu, i t. zv. »mali rimski« iz VIII. v. Glavni su srednjovjekovni zapadni martirologiji nastali tokom VIII. i IX. vijeka: englijskog monaha Bede († 735), lionskog kanonika Flora Drenanija († oko 850), trierskog monaha Nijemca Vandelberta (oko 848), Alkuinova učenika i kasnijeg majnskog nadbiskupa Rabana Maura († 856), Francuza Adona (oko 858). Adonov veliki martirolog postao je bazom mnogih kasnijih prerada: najvažnije su francuskog benediktinca Uzuarda (oko 876) i Švajcarca Notkera (oko 894). Kasniji zvaničan martirolog rimokatoličke crkve sastavljen je po naređenju pape Grgura XIII i izdan 1586. g. od kardinala Baronija (iskoristio je i istočnu građu), a dopunjen je za drugo izdanje 1630. g. za pape Urbana VIII.⁶

⁵ *Archim. Sergij*, I, 3–4, 35–42 (2. izd.: 3–4, 40–47).

⁶ *Archim. Sergij*, I, 40–67 (2. izd.: 48–75); *H. Achelis*, *Die Martyrologien*, 1900; *Martyrologium Romanum*, Rom 1922; *Bibliotheca hagiographica latina*, 2 t., 1898–1901 i Supplement, 2. izd. 1911; *Hollweck*, *Biographical Dictionary of the Saints*, London 1924.; novo izdanje *Martyrologium Romanum scholasticis historicis instructum*, 1940 (A. S. Decembris Propylaeum).

Najstariji sačuvani grčki sinaksar – Minologij cara Vasilija II. – potječe s kraja X. ili iz prvih godina XI. stoljeća, ali su prije njega nesumnjivo postojali stariji sinaksari s neravnomjernim sastavima, slični martirolozima Rabana Maura, Adona i Notkera. O takvim vizantijskim zbornicima govori predgovor t. zv. Petrova sinaksara iz prve pol. XI. v.: »Mnogi, koji su zasjali filozofijom, s velikim su marom nastojali da rasporede za svaki dan cijele godine podatke o svecima, koji se spominju, njihovo podrijetlo, život i svršetak kakav je tko imao, gdje i kada treba vršiti njihov spomen, te da stave u pismo ono, što se čita i pjeva po crkvenom ustavu tokom godine«. Međutim, kaže isti predgovor, jedni zbog lijenosti, a drugi zbog neiskusnosti, nisu uspjeli da taj posao dovrše, a ono, što su uradili, nisu uradili sistematski, već su to izvršili »smeteno i nepodobno« (συγχευμένως καὶ ἀνακόλουθως).⁷ Taj je razlog pobudio spomenutog Petra, a još prije njega cara Vasilija II (975–1025) na ponovno sređivanje hagiografske građe i izradu sistematskog sinaksara. *Minologij cara Vasilija* sačuvan je podijeljen na dvije godišnje polovice: za zimsku polovicu u originalnom carevu primjerku sa čuvenom iluminacijom u Vatikanu, a za ljetnu polovicu u rukopisu vasilijanskog Grottaferatskog manastira u Campagna, gdje se taj rukopis još u XVII. vijeku upotrebljavao kod crkvenih službi.⁸ Nije isključeno, da je pisac bio sam car (Xenia Ughelliju, pisan oko 984. g.), osim predgovora ustihovima, koji veliča cara, kao i ilustracija, koje nose imena umjetnika. Zbornik je sastavljen vrlo marljivo, sadržava oko 800 sastava i relativno mali broj spomena svetaca bez žitija. Bitno se razlikuje, kako od drugih grčkih sinaksara, tako i od zapadnih martirologija time, što su u njemu sastavi ravnomjerni po opsegu, a tamo su izmiješani kratki, srednji i opširni. Građa je uzeta po svoj prilici iz ranijih »smetenih« sinaksara i možda iz posebnih opširnih žitija. Pisac se sigurno nije služio zapadnim martirologijima, a nije imao pri ruci ni Metafrastova zbornika prostranih žitija iz sredine X. vijeka.

Petrov sinaksar nastao je uskoro poslije Vasilijeve, vjerojatno u drugoj četvrti XI. vijeka; predstavlja poseban tip takvih zbornika s neravnomjernim sastavima, kratkim i opširnim. Spomenuti predgovor ovog djela kaže za autora da je trudoljubivi Petar, velik marljivošću i bogoljubljem, preuzeo usrdni podvig na korist potomaka i nakon dugovremenog studija i truda, »iznčivši kako historijske knjige, tako i spise starih, i ne ostavivši bez proučavanja gotovo nijedno mjesto ni na Istoku ni na Zapadu, odlično je popunio ono, što je nedostajalo kod drugih: ne samo što je s pažnjom izložio u ovoj knjizi poimenični popis svetaca, koji su posvuda preminuli, već je i dodao, što je trebalo pjevati i čitati

⁷ Grčki tekst predgovora prema rukop. episkopa Porfirija iz 1249. g. sa slavenskim i ruskim prijevodom navodi arhim. *Sergij*, I, str. 232–234 (2. izd.: 293–294).

⁸ Prvi je dio izdao prvi put *Ughelli* u *Italia Sacra*, VI, 1659; oba dijela podijeljena po mjesecima – u grčkoj seriji *Acta Sanctorum*; oba dijela zajedno s reprodukcijama iluminacije Vatikanskog rukopisa izdao je 1727. g. kardinal *Albani*. Vidi također *M. i V. Uspjenski*, *Mjesjaceslov imp. Vasilija II. mjesec septijabr' i oktjabr'*, S.-Peterburg 1904. (isp. *Istoričeskij vestnik* t. 96, 1904., V, str. 697–698).

svakog dana«. Petrov je sinaksar veći od Vasilijeva. Sadržava oko 900 spomena svetaca. U taj broj nisu ušli oko 70 spomena od onih, koji su navedeni u Vasilijevu minologiju, ali mjesto toga dolazi oko 140 novih. Pisac je bio Carigradanin, što se vidi iz velike pažnje, koja je posvećena carigradskim praznicima, crkvenim slavama prijestoničkih hramova, elementarnim nesrećama, koje su zadesile prijestonicu, kao zemljotresi i t. d. Pretpostavlja se, da je Petar bio blizak dvoru i morao poznavati Vasilijev mjesecoslov; ipak ga nije iskoristio. Posljednji hronološki podaci u njegovu djelu: 15. maja patrijarh Nikolaj Mistik († 925), 7. februara prepod. Luka Eladski († oko 950), 11. decembra prepod. Luka Novi Stilit († oko 970) i 9. januara spomen zemljotresa, koji je zadesio Carigrad 1019. g. Vjerojatno je djelo sastavljeno uskoro iza tog datuma. Arhim. Sergije naročito ističe, da je raspored spomena u mnogome blizak Studijskom tipiku, koji nalazimo u Studijskim služabnim minejima, ali pritom upozorava, da je u ovom sinaksaru malo studijskih svetaca; zaključuje iz toga, da je Petrov sinaksar vjerojatno izrađen za neki carigradski manastir, koji je imao tipik sličan Studijskom. Treba napomenuti, da u najstarijem rukopisu ovog djela iz 1249. g. nema na kraju onog liturgijskog podatka, koji je spomenut u predgovoru. Arhim. Sergije tumači to pretpostavkom, da je taj dodatak kasnije bio izostavljen, jer je sinaksar prvobitno bio prilagođen studijskom ustavu, a u doba, iz kojeg potječe sačuvani rukopis, već je posvuda bio ušao u crkvenu praksu Jerusalimski tipik.⁹

Istog je tipa *Sirmundov ili Klaromontanski sinaksar*, koji je pripadao klaromontanskom kolegiju u Clermontu, a nosi ime svog vlasnika svećenika Sirmunda. Rukopis je iz XII. vijeka. Obuhvaća čitavu godinu, ali sadržava manje spomena, nego što je u Petrovu sinaksaru, iako je vrlo nalik na ovaj kako rasporedom građe, tako i oblikom izmiješanih opširnih i kratkih sastava. Zato ga arhim. Sergije smatra »rođenim bratom, ako ne sinom Petrova sinaksara« i misli, da ta dva teksta predstavljaju dvije redakcije starijeg sinaksara istog tipa s neravnomjernim sastavima. Posljednji hronološki podaci: 5. jula prepod. Atanasije Atonski († 980) i 17. jula prepod. Lazar Galisijski, podvižnik iz sredine XI. vijeka.¹⁰

Oba navedena tipa sinaksara, Vasilijev s ravnomjernim i Petrov – Sirmundov s neravnomjernim sastavima, doživjeli su kasnije redakcije, koje su onda bile prevedene na slavenski i u takvu obliku ušle u slavensku književnost.

Vasilijev je sinaksar još u toku XI. stoljeća pretrpio po svoj prilici dvije postupne prerade, kojih autori su spomenuti u predgovoru ispred teksta druge redakcije sačuvane u slavenskom prijevodu. Taj je pred-

⁹ Op. cit. I, 232–240 (2. izd.: 293–301).

¹⁰ Arhim. Sergij, I, 240–242 (2. izd.: 301–302); Sirmundov sinaksar izdali su Bollandisti: Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris. Synaxarium ecclesiae Constantino-politanae et codice Sirmundiano nunc Berolinensi adjectis synaxariis selectis opera et studio Hippolyti Delehaye, Bruxellis, 1902. U aparatu su iskorišteni tekstovi mnogih drugih sinaksara, Šifletov, Sirtletov i dr., kako za dopunu izostavljenih sastava, tako i za značajnije varijante. Preštampano je 1954.

govor isti onaj »prolog«, koji se nalazi ispred Petrova sinaksara, samo što je u njemu ime Petra zamijenjeno imenom trudoljubivog Ilije, a na kraju ima nespreno pripojeni dodatak s podatkom o drugom redaktoru: »Ovaj je pak dodatak prostranije napisanih spomena bio od Konstantina hudoḡ, mitropolita Mokisijskog, koji moli sve, što žive blagočastivo, da se mole za njega«. Potpuno je očevidno, da taj zaključni pasus pripada samom mitropolitu, jer je samo on mogao da nazove sebe »hudim«. Što se tiče teksta ovog sinaksara, on očevidno predstavlja preradu Vasilijeva mjesecoslova. Razlikuje se time, što: 1. tu nalazimo oko 270 spomena, većinom bez biografija, kojih nema kod Vasilija; 2. pojedini podaci o svecima i neki sastavi premješteni su na druge dane, a u okviru istog dana katkada je izmijenjen poredak spomena; 3. sastavi Vasilijeva mjesecoslova na više su mjesta parafrazirani i katkada popunjeni novim biografskim podacima; 4. ima oko 65 sastava, koji se ili vrlo mnogo razlikuju od Vasilijevih ili su potpuno novi podaci o svecima, kojih nema u Vasilijevu mjesecoslovu.

Arhim. Sergije žrtvovao je mnogo truda i dosjetljivosti, da odredi, što je u tim izmjenama učinjeno u Ilijinoj i u Konstantinovoj redakciji i da razjasni pitanje o tim autorima prerada i njihovoj hronologiji. Mokisijska mitropolija, kojom je upravljao Konstantin, redaktor prologa, nalazila se u Maloj Aziji u provinciji III Kapadociji, koju je formirao car Justinijan I s glavnim gradom Mokisom ili Justinianopolom. Mokisijski se mitropolit spominju u aktima carigradskog patrijarhata od doba Vasilijevih sabora od 1370. g., ali nažalost ime Konstantina nije među njima sačuvano. Što se tiče prvog redaktora Ilije, o njemu ne znamo ništa osim imena, jer se svi podaci, kojima je on popraćen u predgovoru, u stvari ne odnose na njega, već na autora Petrova sinaksara, odakle je taj predgovor preuzet. Međutim, analizom sadržaja arhim. Sergije je uspio da utvrdi, da su redakcijske promjene Vasilijeva teksta izvršene u Studijskom manastiru u Carigradu, jer u jednu ruku prilagodavaju taj tekst Studijskom tipiku, a u drugu ruku mnoge se dopune tiču baš studijskih svetaca. To ga vodi do zaključka, da je prvi redaktor Vasilijeva mjesecoslova Ilija bio studijski monah. Što se tiče udjela mitropolita Konstantina, arhim. Sergije nagađa, da bi se u smislu njegová dodatka predgovoru trebala njemu pripisati samo prerada ili sastavljanje onih 65 opširnih žitija, koja predstavljaju literarni dodatak Vasilijevu tekstu. Vrijeme postanka redakcije arhim. Sergije određuje prema posljednjem zabilježenom podatku, spomenu prepod. Lazara Galicijskog 9. novembra. Taj je svetac živio u sredini XI. vijeka i prema tome Ilijina redakcija nije mogla postati prije druge polovice XI. vijeka, a vjerojatnije tek je s kraja istog stoljeća, redakcija pak mitropolita Konstantina mogla bi se pojaviti »ne kasnije od XII. vijeka, a vjerojatnije u njegovu početku, ako ne baš krajem XI. vijeka odmah iza Ilijine«. ¹¹ Treba ipak istaći da se svi podaci o Iliji stvarno odnose na Petra i prema tome nije isključeno, da nije ni postojala posebna Ilijina redakcija, odnosno da je Ilija

¹¹ Arhim. Sergij, I, 251-255 (2. izd.: 309-316).

mogao biti suradnik mitropolitov, koji je radio po njegovu nalogu i čijem je djelu mitropolit dodao svoj dio. Konačno, nije isključeno, da je podatak o Lazaru Galicijskom bio unesen u tekst baš od samog mitropolita i u takvu slučaju ta bi se posljednja redakcija pomakla u posljednju četvrt XI. vijeka.¹² U svakom slučaju već je početkom XII. vijeka (a neki pomišljaju i na kraj XI. v.) Konstantinov prolog bio preveden na slavenski jezik.

Među kasnijim preradama prologa naročiti je značaj dobila t. zv. »Stišna« (stihovna) ili *metrička redakcija*. Bila je izrađena u Vizantiji u drugoj polovici XII. vijeka: poslije smrti patrijarha Lava 1143. g., a po svojoj prilici prije 1204. g., jer u tekstu nema nikakvih podataka o uništenju ili pljačkanju crkvenih relikvija u vezi s latinskim osvojenjem Carigrada. Ovaj je Prolog izrađen na bazi Petrova sinaksara s neravnomjernim sastavima, a zove se stišni ili metrički po tome, što su ispred svakog žitija stavljeni kratki stihovi – dva jampska ili dva jampska s jednim heroičkim – u kojima se kratko rezimira sadržaj sastava ili koji često zamjenjuju čitave sastave.¹³ Sastavi su tu različitog opsega, vrlo kratki pored vrlo dugih, a jezik je više izvještačen. Neki su pripisivali sastavljanje te redakcije poznatom pjesniku XI. vijeka Hristoforu Mitilenskom, patričiju i sudiji Paflagonije,¹⁴ a arhim. Sergije upozorava, da je u grčkom Sinodalnom prologu XIII.–XIV. v. izričito navedeno, da su od Hristofora Mitilenskog potekli samo stihovi, u kojima je navedeno ime, način smrti i dan spomena svetitelja, a što se tiče sastavljača ove redakcije, on prihvaća mišljenje jerusalimskog patrijarha Dositeja i sinaksarista Nikodima Svetogorca, da je to bio Mavrikije, đakon Velike crkve u Carigradu. U toj se redakciji ne zapaža utjecaj ni jerusalimskog ni studijskog ustava, pa ni atonski utjecaj. Pisac je uzeo građu, kako iz Vasilijeva prologa, odnosno iz njegovih redakcija, tako i iz Petrova i Sirmundova, a i iz drugih, koji nisu sačuvani, a po svojoj prilici bili su stariji od Vasilijeva i Petrova sinaksara.¹⁵ Stišni je prolog postepeno potisnuo redakcije Vasilijeva minologija i ušao u stalnu crkvenu praksu u Grčkoj, napose u štampane mineje. God. 1601. Margunije ga je preveo na novo-grčki jezik, a u novom prijevodu objavio ga je Nikodim Svetogorac

¹² Prepod. Lazar Galicijski rodio se u Magnéziji u Maloj Aziji; zamonasio se u lavri sv. Save kod Jeruzalima. Pošto se vratio u domovinu, otišao je u pustu goru Galisij, u Efeskoj eparhiji, prema jugu od Smirne, gdje je kasnije podigao hram Vaskrsenja s pomoću cara Konstantina Monomaha (1041–1054). Tu se popeo na stup. Umro je krajem 6. ili 7. deceniju XI. vijeka. Kako je, prema žitiju, smrt sv. Lazara bila popraćena čudesima i njegove mošti odmah po smrti počele su da iscjeljuju bolesnike, može se pretpostaviti, da je kanonizacija izvršena ubrzo nakon smrti i prema tome, podatak o prepod. Lazaru mogao je da uđe u sinaksar već u 8. deceniju XI. vijeka. Spomen prepod. Lazara Galicijskog dolazi u prolozima i minejima 7., 9. ili 10. novembra; prijenos moštiju – 17. jula (vidi *Arhim. Sergij*, II, 297, 299, 300 i 188).

¹³ Najveći dio stihova iz stišnog sinaksara izdao je u jednoj knjizi *Siber, Ecclesiae graecae martyrologium metricum*, Leipzig 1727.

¹⁴ *Ed. Kurts, Die Gedichte des Christophoros Mitylensios*, Leipzig, 1903. i ocjena S. Sestakova u *Vizant. Vremen*. XI. 1904., 622–628.

¹⁵ *Arhim. Sergij*, I, 264–270 (2. izd.: 323–334).

1819. g.¹⁶ Po svojoj prilici u trećoj četvrti XIV. vijeka stišni je prolog bio preveden na slavenski jezik, sigurno na Balkanu. Jedan od najstarijih njegovih rukopisa, Radoslava Skopčika iz 1370. g., nalazi se u Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu. Vrlo su zanimljivi prijevodi stihova, koji nastoje, da zadrže metriku originala. To prevodiocu nije uvijek išlo od ruke, te se katkada znatno odražava na jasnoći sadržaja. Stišni je prolog u slavenskim zemljama postepeno istisnuo redakcije Vasilijeve minologija. God. 1641.–1643. u Rusiji bila je preduzeta nova redakcija prologa za štampano izdanje, u kojem je stišni prolog bio popunjen sastavima iz redakcija Vasilijeve mjesecoslava. Taj se štampani prolog odonda upotrebljava u slavenskoj liturgijskoj praksi, a u Grčkoj se susreću razni stišni sinaksari, koji se razlikuju i od spomenutog štampanog Nikodimova.¹⁷

Prema tome kod pravoslavnih Slavena u Srednjem vijeku bila su naročito raširena dva osnovna tipa prologa: minologij Vasilija II u redakciji Studite Ilije i mitropolita Konstantina Mokisijskog, pa stišni prolog u južnoslavenskom prijevodu iz treće četvrti XIV. vijeka (iako su poznati pojedini rukopisi i drugih redakcija). Svaki je od njih zanimljiv s različitih gledišta. Ja ću se ovdje zaustaviti samo na prologu Konstantina Mokisijskog, na koji sam naišao pri opisivanju ćirilskih rukopisa Jugoslavenske akademije, jer me je proučavanje njegova teksta dovelo do nekoliko zaključaka, koji nisu od značaja samo za historijsko-književnu analizu pitanja o redakcijama tog djela, već i za šire pitanje kulturnih odnosa između Vizantije, slavenskog Balkana i Istočne Evrope u XII. i XIII. stoljeću.

II

Slavenski rukopisi Konstantinova prologa sačuvani su u ruskoj, bugarskoj i srpskoj redakciji i pokazuju neke razlike u sadržaju, kako između tih redakcija, tako i u okviru svake redakcije napose. Te se razlike tiču uglavnom nove građe, koja se u razno doba i na raznim mjestima dodavala prevedenom grčkom tekstu. To su u jednu ruku žitija i spomeni slavenskih ili lokalnih svetaca, a u drugu ruku moralno-poučni sastavi – pohvale, slova i poučenija. Kod tih poučnih sastava opet se pojavljuju razlike u načinu njihova rasporeda prema osnovnom tekstu: negdje je ta didaktička građa umetana pored pojedinih žitija usred teksta, negdje je prikupljena pri kraju.

Jedino, što se u historiji slavenskog prologa može smatrati definitivno riješenim, jeste pitanje jedinstvenosti njegova podrijetla. Nije se on pojavio kao rezultat posebnih prevodilačkih akcija u raznim slavenskim zemljama, već se u svim svojim kasnijim promjenama razvio iz jednog osnovnog teksta prijevoda. Međutim, pitanje o vremenu i mjestu po-

¹⁶ *ibid.* str. 275–281 (2. izd.: 338–343).

¹⁷ *ibid.* str. 281–289 (2. izd.: 343–351).

stanka slavenskog prijevoda, o uzajamnim odnosima navedenih redakcija i o evoluciji svake od njih, vrlo je komplicirano, te se i pored temeljitih analitičkih istraživanja ne može smatrati riješenim. Najbolji poznavalac tog pitanja M. Speranski kaže, da »historija prologa dosada je jedno od najzapršenijih pitanja u historiji ruske književnosti«.

Prvi je Kalajdović u djelu o Jovanu Egzardu Bugarskom 1824. g. skrenuo pažnju na rukopise slavenskog prologa i na južnoslavenska i ruska žitija u njegovu sastavu, a napose na prološki tekst o sv. Metodiju, bratu sv. Ćirila.¹⁸ Zatim je Vostokov ukazao na srpski rukopis XIII. vijeka u zbirci Norova,¹⁹ a kasnije je podrobno proučio sličan bugarsko-srpski rukopis Rumjancevskog muzeja (Opis, br. 319), te je pored točnih podataka o slavenskim sastavima u ovom prologu našao i vrlo važan podatak za jezičku karakteristiku prvobitne redakcije prijevoda. Žitije sinajskih otaca 14. januara ima naslov: »Pamet svetih ot'c' naših ... izbijenih ot glazatih pri Dioklitiane cari« i dalje »Pamet svetih 33 zaklanjanih ot glazak«. Tim povodom Vostokov kaže: »Poznato je, da se ovdje radi o Blemmijama, arabijskom narodu (vidi Acta Sanctorum Bolland.). Prevodilac, izvodeći taj naziv od βλέμμα – pogled, izrazio ga je na svom jeziku glazatije od glaz, ali te riječi nema ni u jednom drugom slavenskom dijalektu osim u ruskom«. ²⁰ Pošto je J. Šafarik 1863. g. priopćio podatke o sličnom bugarsko-srpskom Lesnovskom prologu iz 1330. g.,²¹ i 1864. g. Lamanski o istom prologu,²² Sreznjevski je objavio prvo posebno istraživanje o »Minologiju Konstantina mitropolita Mokijskoga«, gdje je došao do zaključka, da »ruskih sastava ima više nego bugarskih, i svi su oni kijeovski, a po vremenu najkasnije idu u prvu polovinu XII. v. Nema razloga da sumnjamo, da su bugarski sastavi sastavljeni od Bugara. Moglo bi se misliti, da su i ruski sastavi pisani od Bugara. Ipak ... neki izrazi pokazuju haš na ruskog čovjeka (na pr. »od Olge izrastoše knezi naši«). Uzimajući sve to u obzir, možemo zaključiti, da su u redakciji knjige imali učešća i Rusi. Na isti zaključak navodi i upotreba ponekih riječi u drugim sastavima«. Navodeći zatim spomenuti podatak o βλέμματα – glazatima, on kaže: »samo Rus je mogao zamijeniti ime Vlemmija imenom Glazatih ... Upotreba takvih ruskih riječi u prevedenim sastavima pokazuje učešće Rusa u samom prijevodu, a ne samo u ruskim sastavima.«²³

Arhim. Sergije u svom mjesecoslavu Vostoka 1875. u velikom poglavlju o prolozima posvetio je posebnu studiju »najstarijim slavenskim prolo-

¹⁸ G. Kalajdović, Ioann Ekzart bolgarski, 1824., str. 90-91.

¹⁹ Žurnal Min. nar. prosvj. 1836, XI. II dio, str. 538-541.

²⁰ A. Vostokov, Opisanie russkih i slovenskih rukopisej Rumjancevskago muzeuma, Sanktpeterburg, 1842, str. 454.

²¹ J. Šafarik, Žitie svetog Metodija prvog arhiepiskopa moravskog ravnoapostolnog učitelja i prosvetitelja Slovena (Glasnik Društva srp. slovesnosti, XVI, 1863. 31-41).

²² V. Lamanski, O slavjanskih rukopisjah v Belgrade, Zagrebe i Vene (Zapiski Imp. akademii nauk, t. VI/1, 1864., Priloženie I, str. 108-122).

²³ I. Sreznjevskij, Svedenija i zametki o maloizvestnih i nezvestnih pamjatnikah, Gl. III (Zapiski Ak. nauk VI/1, str. 102-111).

zima«, ali se tu zaustavio prvenstveno na ruskim rukopisima. On je pokazao, da su postojale dvije posebne redakcije prevedenog Vasilijeva prologa: 1. najstarija sa žitijima sv. Borisa i Gljeba, kn. Mstislava i spomenom prepod. Teodosija Pečerskoga; 2. mlađa redakcija, koja je proširila staru sa oko 130 novih sastava (među njima žitija sv. Ludmile i Vjačeslava čeških, prijenos mošti sv. Klimenta, propovijed apostola Andreja u Rusiji, žitije kn. Feodora Smolenskog i dr.) i unijela više izmjena u dane praznovanja pojedinih svetaca. Tu je on posebno obradio pitanje nesumnjivog ruskog podrijetla druge redakcije, ali je došao do uvjerenja, da je i prva redakcija prijevoda postala u Rusiji.²⁴ Specijalno na južnoslavenskim rukopisima arhim. Sergije nije se zaustavio kao i njegov recenzent Bolotov 1893. g.²⁵ Isto stajalište zadržao je arhim. Sergije i u drugom, znatno popunjenom, izdanju svog velikog djela 1901. g. Njegovi su zaključci o ruskom podrijetlu slavenskog prologa i o dvije njegove ruske redakcije bili prihvaćeni u radovima s kraja prošlog i s početka ovog stoljeća, koji su se ticali prologa, N. Petrova,²⁶ A. Ponomareva,²⁷ E. Golubinskog,²⁸ N. Barsukova.²⁹

Pitanje književne redakcije u južnoslavenskim rukopisima prologa bilo je posebno obrađivano u prvoj četvrti našeg stoljeća u radovima ruskih slavista Sobolevskog, Jacimirskog, Serebrjanskog i Speranskog, koji su se bavili pitanjem rusko-južnoslavenskih književnih veza u staro doba. Sobolevski je u više različitih studija, a naročito u »Materialima i izsledovanijama v oblasti slavjanskoj filologiji i arheologiji« utvrdio rusko podrijetlo više književnih starih djela, koja su ušla i u južnoslavensku literaturu, a što se tiče prologa, prihvatio je mišljenje arhim. Sergija o dvije njegove ruske redakcije, te je došao do zaključka, da je prijevod postao u predmongolskoj Rusiji i da su »stari južnoslavenski tekstovi nastali na podlozi ruskog originala.«³⁰ Jacimirski je u svojim istraživanjima »Melkie teksti i zametki po starinnoj južnoslavjanskoj i ruskoj literaturam« objavio nekoliko tekstova ruskih i južnoslavenskih sastava prema srpskim i bugarskim rukopisima (uglavnom prema zagrebačkom prologu i prema dva berlinska), pa je pokazao, da pojedini južnoslavenski prološki tekstovi o ruskim svecima nemaju analogija u ruskim ruko-

²⁴ *Arhim. Sergij*, I, str. 242–263; »Redakcija mjesecoslava Vasilija prevedena je u Rusiji i u nju su uneseni samo ruski praznici i oni, koji su u Rusiji ustanovljeni« – II/II str. 313.

²⁵ *Hristianskoe čtenie*, 1893, str. 177–210.

²⁶ *N. Petrov*, O proishozhdenii i sostave slavjanorusskago pečatnago Prologa, Kiev, 1875: pisac uglavnom analizira didaktički dio prologa i njegov kulturno-historijski značaj.

²⁷ *A. Ponomarev*, Slavjano-russkij Prolog v ego cerkovno-prosvetitel'nom i narodno-literaturnom značenii, S.-Peterburg, 1890. Isti pisac objavio je više sastava iz prologa u »Pamjatniki drevne-russkoj učitel'noj literaturic«, Vip. II (Spb. 1896) i Vip. IV (Spb. 1898).

²⁸ *E. Golubinskij*, Istorija kanonizacii svjatih v ruskoj cerkvi, Sergijev Posad, 1894; 2. izd. Moskva 1903.

²⁹ *N. Barsukov*, Istočniki ruskoj hagiografii, S.-Peterburg, 1899.

³⁰ *Sbornik otd. russ. jaz. i slov.*, t. 88, 1910, str. 176.

pisima i da predstavljaju rezultat južnoslavenske redakcije.³¹ Naročito važna istraživanja na polju proučavanja proloških tekstova pripadaju Serebrjanskom, koji je u svom djelu »Drevne-russkija knjažeskija žitija« prikupio i hronološki svrstao podatke o sačuvanim rukopisima prologa i analizirao sadržaj i evoluciju pojedinih sastava. Prihvativši stajalište arhim. Sergija o dvije ruske redakcije, on je postavio hipotezu, da je prva slavenska redakcija mogla postati još prije XII. vijeka i da se postepeno popunjavala ruskim sastavima. Napose, pored spomenutih žitija sv. Borisa i Gljeba i prep. Teodosija Pečerskog, već u najstarije doba mogli su u sastav prologa ući žitija prvih ruskih mučenika Varjaga Feodora sa sinom Ioanom, sv. kneginje Olge i sv. kn. Vladimira.³²

Prijepona pitanja o narodnosti prvobitnih prevodilaca, o vremenu i mjestu tog rada i o međusobnim odnosima ruskih i južnoslavenskih tekstova opširno je pretresao Speranski, koji se tokom čitavog svog naučnog života bavio proučavanjem slavenske hagiografske književnosti.³³ Izvorni studij sačuvanih južnoslavenskih rukopisa prologa, u poređenju s ruskom građom, doveo ga je do zaključaka, koji se znatno odvajaju od obične teorije o podrijetlu slavenskog prijevoda. On ukazuje, da sastavi o ruskim svecima nisu isti u ruskim i u južnoslavenskim rukopisima, što protivriječi pretpostavci o jednostavnom prijenosu na Balkan ruskog predloška. Zatim, nisu sva žitija ravnomjerno raspoređena po starim rukopisima – spomeni sv. Borisa i Gljeba i sv. Teodosija Pečerskog nalaze se u svim rukopisima, a spomen kn. Mstislava dolazi prilično rijetko. Što se tiče Teodosija Pečerskog, u starim rukopisima nalazimo samo njegov spomen, a u mladima njegovo žitije, izrađeno na podlozi ruskog žitija, koje je napisao Nestor oko 1108. g. pri Teodosijevoj kanonizaciji. Iz toga Speranski zaključuje, da su ruski sastavi ulazili u ruske i južnoslavenske tekstove raznovremeno, prema različitim predlošcima. Samo spomeni (ali ne žitija) sv. Borisa i Gljeba i sv. kneginje Olge mogli su da budu u prvobitnom slavenskom tekstu prologa. Poznati podatak o »glazatima« u svim tekstovima dokazuje, da je kod prvobitnog prijevoda nesumnjivo sudjelovao Rus. Međutim, rusizmi nisu rasijani po čitavom prologu, već na pojedinim mjestima; isti se grčki izrazi katkada na raznim mjestima prevode raznim slavenskim riječima, na pr. riječ «κῶν» sad kao »ikona« sad kao »obraz«; konačno, postoje bugarizmi, koji govore protiv pretpostavke, da je prijevod načinjen u Rusiji od Rusa. Zato

³¹ Izvestija otd. russ. jaz. i slov. 1916, t. XXI/I; isp. Sbornik otd. russ. jaz. i slov. t. 98, 1921, str. 374–391.

³² N. Serebrjanskij, Drevne russkija knjažeskija žitija, Moskva 1915., gdje je navedena sva literatura o prolozima.

³³ M. Speranskij, Sentjabrskaja Mineja-Četja do-makarjevskago sostava (Izv. otd. rus. jaz. i slov. 1896, t. 1/2, str. 235–357); Oktjabrskaja Mineja-Četja do-makarjevskago sostava (IORJS 1903, t. VI/1, str. 57–87); Slavjanskaja Metafrastovskaja Mineja-Četja (IORJS 1904, t. IX/4, str. 173–202); Serbskoe žitie Feodosija Pečerskago (Čtenija v Obščestve Istorii i Drevn. ross. 1913) i članak istog naslova u Sborniku statej V. O. Ključevskomu, Moskva, 1909; K istorii vzaimootnoženij ruskoj i jugo-slavjanskij literatur (IORJS 1921, t. XXVI, 182–190); Istorija drevnej ruskoj literaturi, 3. izd. Moskva, str. 204–213 i dr. članci.

Speranski postavlja hipotezu, da je prijevod prologa nastao kao plod zajedničkog rada nekolicine prevodilaca Slavena, među kojima je bio Rus. Taj je prijevod bio načinjen u početku XII. vijeka, a kako je baš tada bila izvršena kanonizacija Teodosija (Boris i Gljeb su već u XI. v. bili priznati za svece), to su ti spomeni bili uvršteni u slavenski tekst pri prevodenju, a uskoro nakon toga bio je unesen podatak o knezu Mstislavu. Ovi su podaci ušli u najstarije južnoslavenske rukopise. Mjesto prijevoda vjerojatno je bilo u Carigradu, na što upućuju pojedini spomeni i podaci, koji se tiču carigradskih crkava i njihovih svetaca. Poznato je, da je u XI.–XII. vijeku Rusija uzimala iz Carigrada, napose iz Studijskog manastira, predloške za prijevode kanonskih i drugih crkvenih djela i da su Rusi često i po duže vremena boravili u Carigradu. Tamo se mogla stvoriti grupa od nekoliko Južnih Slavena i Rusa, koji su početkom XII. vijeka izvršili prijevod grčkog prologa. Prvobitni je tekst i u Rusiji i na Balkanu imao posebnu sudbinu. »U doba stvaranja drugog bugarskog carstva na slavenskom se Jugu izrađuje svoja druga redakcija prostog prologa iz starije, koja se razlikuje od prvobitne u prvom redu promjenom odnosa prema negričkim spomenima i skazanjima – skraćivanjem broja srpskih pomena i povećanjem neznatnog prije broja bugarskih. To se indirektno odrazilo i na ruskim spomenima, koji su se ipak većinom održavali, ali su gubili skazanja, koja su uz njih postojala u starijoj redakciji; međutim ovamo su ulazili i neki novi sastavi kojih nije bilo ranije u sastavu prologa ... Pri stvaranju druge južnoslavenske redakcije prolog je pretrpio utjecaj ruske književnosti, napose ruskog prologa.«³⁴

Koliko mi je poznato, hipoteza Speranskog nije kasnije bila uzeta u pretres, a i čitavo pitanje o slavenskom prologu nije više bilo predmetom specijalnog studija. N. Durnovo, što se tiče pitanja podrijetla prijevoda, citira usporedo mišljenja Sobolevskog o postanku prijevoda u predmongolskoj Rusiji i Speranskog o zajedničkom radu nekolicine prevodilaca Slavena, među kojima je bio Rus. Pretpostavlja, da je slavenski prolog već kod svoje pojave mogao biti popunjen izvodima iz opširnih žitija Andreja Jurodivog i Nikole Čudotvorca, koji su bili raskomadani na manje sastave, pričama iz Paterika, poučenijama, Slovima na praznike. U svim ruskim tekstovima nalazimo najstarija žitija ruskih mučenika Varjaga Feodora sa sinom Ioanom, Borisa i Gljeba, Vladimira, Olge, Feodosija Pečerskog, skazanja o osnivanju kijevskih crkvi u X. i XI. vijeku, legendu o ap. Andreju; ne u svima – poučenija Luke Židjate, Marionovo Slovo o polzi duše i t. d.³⁵ Inače se hipoteza Speranskog citira kao posljednja teorija i u općim djelima o ruskoj književnosti, na pr. u udžbeniku Gudžija iz 1945. g.³⁶ i u Sovjetskoj Enciklopediji³⁷ i u slavističkim

³⁴ IORJS XXVI, str. 186; isp. ibid. str. 182–190 i Ist. dr. russ. lit., 204–213.

³⁵ N. Durnovo, Vvedenie v istoriju russkogo jazika, Brno, 1927, str. 42–43, 78.

³⁶ N. Gudžij, Istorija drevne-russkoj literaturi, Moskva, 1945, str. 50: »Voznik on, nužno, damatij, v rezultate sotrudničestva jugoslavjanskih i russkih cerkovnih deiatelej v meste, gde te i drugie mogli vstračatjsja, skoroe vsego v Konstantinopole«.

³⁷ Boljšaja Sovetskaja Enciklopedija, 2. izd., t. 35, »Prolog«.

monografijama o raznim pitanjima sa područja slavenske hagiografije, kao kod Weingarta³⁸ i kod Serebrjanskog u studiji o češkim žitijima u prologu.³⁹

Ja se ne bih složio s hipotezom Speranskog u pitanju postanka slavenskog prologa; treba istaći, da je sam Speranski smatrao svoju teoriju samo hipotezom (IORJS XXVI, str. 188). Svakako možemo smatrati, da su utvrđene činjenice: 1. da su se sve redakcije slavenskog prologa razvile iz jednog prvobitnog prijevoda; 2. da taj prijevod nije mogao postati prije početka XII. vijeka, jer je grčka redakcija Konstantinova prologa postala tek u drugoj polovici XI. vijeka, a vjerojatnije na kraju tog stoljeća, i jer jezik slavenskog prologa ne nosi tragova staroslavenske redakcije;⁴⁰ 3. da je očevidno sudjelovanje Rusa na prvobitnom slavenskom prijevodu; 4. da sačuvani ruski i južnoslavenski tekstovi XIII.–XIV. vijeka pokazuju zavisnost od različitih predložaka, što upućuje na zaključak, da su se već tokom XII. vijeka počele stvarati posebne redakcije slavenskog prologa i 5. da se u okviru južnoslavenskih tekstova javljaju dvije posebne balkanske redakcije. Međutim, ne mogu se smatrati riješenim pitanja: 1. da li je prijevod u osnovi ruski ili kolektivno slavenski; 2. točnije određenje vremena i mjesta prijevoda; 3. prvobitni sastav prevedenog prologa; 4. glavni momenti u razvoju slavenskog teksta i odvajanje posebnih redakcija; 5. uzajamni odnos tih redakcija u kasnije doba.

*

Po mom mišljenju stara teorija o postanku prijevoda u Rusiji, na čemu je stajao Sobolevski i čemu se poslije Speranskog priklanja Durnovo, ima više oslonca i u jezičkim i u historijskim činjenicama negoli hipoteza o kolektivnom rusko-južnoslavenskom radu. To, što rusizmi nisu rasižani po čitavom tekstu Zagrebačkog rukopisa s kraja XIII. vijeka, koji je proučavao Speranski, ne može služiti nikakvim dokazom, da takvih rusizama nije bilo mnogo više u starijim rukopisima. Pri uzastopnim prepisivanjima tekst se neprestano čistio od stranih izraza, mjesto kojih su se stavljale domaće riječi. Tako je na pr. vrlo karakteristično, da baš u spomenutom sastavu o »Glazatima« Zagrebački rukopis i Berlinski 37 imaju arbizam »gusa« na mjestu »plijen«, koji dolazi u ruskim tekstovima i u srpsko-bugarskom tekstu Lesnovskog prologa 1330. g. Potpuno istu analogiju postepenog gubljenja rusizama nalazimo i u raznovreme-

³⁸ M. Weingart, La Ère légende de St. Venceslav, écrite en vieux slave et d'origine tchèque (Byzantinoslavica, VI, 1935/1936, p. 7).

³⁹ N. Serebrjanskij, Proložni legendy o sv. Lidmilye a o sv. Václavu (Sbornik staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmilye, uspořádal J. Vajs, v Praze, 1929, str. 47 i d.).

⁴⁰ U jeziku sačuvanih rukopisa nema arhaičkih oblika deklinacije i pridjeva, nema starinskih oblika konjugacije, kao što su arhaički oblici prostog aorista, supin je poeta vrlo rijedake i t. d.; vidi Speranski, Ist. dr. russ. lit., str. 210, bilj. 2. Treba napomenuti, da je I. A. Šjapkin (Lekcii po istorii russkoj literaturi, t. I, dio 2., Sph 1913, str. 60 – litografsko izdanje) nalazio tragove uticaja prologa već u XII i čak u XI stoljeću – u Poučeniju Vladimira Monomaha i Poučenijama Luke Židjate.

nim tekstovima Svetosavske knjižice. Što se pak tiče različitog prevodenja iste riječi *εκών* izrazima *ikona* i *obraz*, treba istaći, da se isti paralelizam nalazi i u drugim i ruskim i južnoslavenskim srednjovjekovnim tekstovima, često u istim sastavima, a katkada i u istoj rečenici, koja svakako nije bila napisana od dvojice pisara. Tako na pr. u ruskom Kijevo-Pečerskom pateriku u žitiju prepod. Alimpija stoji: »Skončavšim ubo delo svoje *ikonopiscem* i ukrasivšim *obrazy* napisannymi svjatuju cerkov, ukrašen byst' Alimpij dobrodetelnym *obrazom* svjatago angel-skago močeskago čina ...«; »Togda tako premudr be v svojem dele hudožnik, jako i ot veščestvennyh *ikon* blagodatiju božieju duhovnyja dobrodetelnyja *obrazy* predstaviti možaše ...«. Isto tako u srpskom Gračanikom prologu-mineju Jugoslavenske akademije iz XIV. v. III c 22: »*obrazopisac* Evseviје, jako že be crkovnyje piše *ikony*«; u Žičkoj povelji »Ikonami svetih i č'st'nih obraz'«. U srpskom Sinodiku pravoslavlja (rukopisi XIV. vijeka) izrazi *obraz* i *ikona* stalno se miješaju kao sinonimi. U svim navedenim primjerima pisac upotrebljava izraze *ikona* i *obraz* kao sinonime radi izbjegavanja tautologije i služi se sa oba izraza duž čitavog teksta. Međutim, ostaje činjenica, da se rusizmi nalaze u svim južnoslavenskim tekstovima prologa. Što se tiče obrnute pojave bugarizama u ruskim tekstovima, što bi svjedočilo o učescu Bugara u prvobitnom prijevodu, Speranski ne navodi takvih primjera, a nisam ih vidio ni u opisima ruskih zbiraka; što se pak tiče bugarizama u srpskim rukopisima – to bi moglo da govori samo o posredničkoj ulozi bugarskih rukopisa za dotični tekst.

Potpuno analogna činjenica očevitnih ruskih elemenata u svim južnoslavenskim rukopisima postoji i u sadržaju prologa. Ruski sveci Boris i Gljeb, Teodosije i Mstislav dolaze neizostavno u svim južnoslavenskim rukopisima, međutim ni bugarski ni srpski sveci ne javljaju se u ruskim rukopisima. Pa i od onih južnoslavenskih svetaca, koji se javljaju u ponekim srpskim i bugarskim rukopisima, osim Jovana Rilskog i lokalnih svetaca iz XI. vijeka Prohora Pčinskog, Gavrila Lesnovskog i Joakima Osogovskog, svi su ostali spomeni kasnijeg doba, koji nisu mogli ući u prvobitnu redakciju prijevoda; nisu u tu redakciju ušli ni bugarski ni makedonski učenici slavenskih apostola, ni Vladimir Dukljanski, koji se u prvoj polovici XII. vijeka u srpskim zemljama poštovao kao svetac. Konačno, i raspored južnoslavenskih sastava u srpskoj i bugarskoj redakciji očevitno svjedoči, da su se ti sastavi unosili u tekst prologa kasnije, prema lokalnim tradicijama, tako da ni bugarski tekstovi nemaju sv. Simeona srpskog, ni srpski tekstovi bugarskog cara Petra. Treba naročito istaknuti, da ima i takvih južnoslavenskih tekstova, u kojima od svih slavenskih sastava dolaze samo najstariji ruski spomeni, što upućuje samo na izrazito ruski predložak.

Mislim, da za rusko podrijetlo slavenske redakcije Konstantinova prologa govori i činjenica velikog broja sačuvanih ruskih rukopisa tog djela nasuprot malom broju poznatih južnoslavenskih rukopisa. Kod daljeg proučavanja pitanja o glavnim momentima u evoluciji slavenskog prologa i njegovih redakcija bit će nam potrebno da govorimo o najzna-

čajnijim ruskim rukopisima i o svim južnoslavenskim. Stoga navodimo ovdje najvažnije podatke o njima.

Rukopisi ruske redakcije su vrlo mnogobrojni i protežu se na dugo razdoblje od XIII.–XVIII. vijeka. Najstarijim se smatra rukopis prologa Sofijske biblioteke br. 1324 (biblioteka Novgorodske crkve sv. Sofije, koja je kasnije prešla u biblioteku petrogradske Duhovne akademije, a sad se nalazi u lenjingradskoj Publichnoj biblioteci): tekst za zimsku polovicu godine (septembar–februar), s moralno-poučnim sastavima pri kraju knjige, rukop. s kraja XII. poč. XIII. vijeka.⁴¹ Postojao je Šenkurski prolog, koji je napisao dijak David 1229. g.: rukopis je pripadao prof. Bauzeu i izgorio u požaru Moskve 1812. g.⁴² U XIII. stoljeće ide prolog lenjingradske Publichne biblioteke br. 47 i Lobkovski prolog u Hludovskoj zbirci br. 187 (sada u moskovskom Istoričeskom muzeju) iz 1262. g.⁴³ Na kraj XIII.–poč. XIV. vijeka stavlja prolog Tipografske biblioteke br. 1234 (sada u moskovskom Istoričeskom muzeju) – najstariji rukopis za ljetnu polovicu godine (mart–avgust), s moralno-poučnim sastavima pri kraju; u isto doba – prolog moskovske Sinodalne biblioteke br. 239. U XIV. vijek idu rukop. Sinodalne bibl. br. 240 napisan oko 1313. g., rukop. Tipografske biblioteke br. 157 pisan prije 1323. g., rukop. Tipogr. br. 77 iz cca 1350. g., Tipogr. br. 163 iz 1356. g., rukop. Sofijske biblioteke br. 1325 s poučnim sastavima, koji su stavljeni u tekstu uz pojedina žitija, i dr. N. Durnovo na osnovu podataka kod Serebrjanskog tvrdi, da samo od starije redakcije postoji nešto više od 50 rukopisa, od toga više od polovice samo u Tipografskoj biblioteci.⁴⁴ Broj kasnijih rukopisa druge ruske redakcije izvauredno je velik. Abramović u Opisu rukopisa Sofijske biblioteke, osim dva spomenuta srednjovjekovna rukopisa navodi još 24 mlađa rukopisa prostog prologa, a arhim. Leonid u Opisu Uvarovske kolekcije – 54 rukopisa prologa od XIV. do XVII. vijeka. Treba napomenuti, da u katalogima rukopisa vrlo često nije naznačena vrsta prologa (prosti ili stišni), te se katkada tek na osnovu bilježaka o pojedinim sastavima može odrediti, o kojoj se vrsti radi u dotičnom slučaju. Međutim, prema onim opisima, gdje je ta razlika označavana, može se vidjeti, da je stišni prolog u Rusiji bio raširen neizmerno manje negoli Konstantinov, koji se uz pojedine dodatke i izmjene prepisivao do onog vremena, kad ga je istisnuo ruski štampaui prolog 1663. godine.

⁴¹ D. I. Abramović, Sofijska biblioteka, Vypusk II; Čotji Minei, Prologi, Pateriki (Opisanie rukopisej S.-Peterburgskoj Duhovnoj akademii) S.-Peterburg, 1907, br. 1324. Opis sadržava pregled čitavog sadržaja ovog rukopisa.

⁴² Prema izvjestiju o drevnostijah slavjanorusskih Kalajdoviča navodi arhim. Sergij, I, str. 245–246.

⁴³ A. Popov, Opisanie rukopisej i katalog knjig cerkovnoj pečati biblioteki A. I. Hludova, Moskva 1872., br. 187. U zapisu dolazi slavenski broj za godinu 6796: posljednje je slovo G sigurno stavljeno pogrešno (jer označuje broj 200); ako je to nedovršeno slovo G, onda bi ispala 1197. g. (tako je uzimao arhim. Sergije); ako je nedovršeno O, onda će biti 1262. (tako drže Sreznevski, Popov, Serebrjanski, Spe-ranski, Karski).

⁴⁴ Durnovo op. cit. 42.

Nasuprot vrlo velikom broju sačuvanih ruskih rukopisa Konstantinova prologa, koji idu od kraja XII. ili početka XIII. do XVII. stoljeća mogao sam prikupiti podatke samo za 12 južnoslavenskih rukopisa ovog djela. To su:

1. Uvarovski rukop. br. 70 za cijelu godinu (iz kolekcije Norova VI; sada u moskovskom Istoričeskom muzeju); prema arhim. Leonidu – srpska redakcija XIII. vijeka; ja mislim da oblici slova upućuju na drugu polovicu XIII. v. Donesen je iz palestinske lavre sv. Save Osvećenog. Tu pored ruskih sastava najstarijeg sloja (žitije kn. Mstislava, žitija i pomen Borisa i Gljeba i pomen prepod. Teodosija Pečerskog) dolazi Simeon Mirotičivi srpski (13. februara) i prepodobni Jovan Rilski i Prohor Pčinjski (19. oktobra). Posljednja dva podatka dopuštaju pretpostavku, da rukopis nije postao u Palestini, već u južnosrpskim krajevima (možda u manastiru prep. Prohora Pčinjskog) odakle je donesen u Jerusalim.⁴⁵

2. Prolog Jugoslavenske akademije u Zagrebu III c 6 za cijelu godinu, s kraja XIII. stoljeća, srpske redakcije; zapis o *prvostolnom* igumanu dopušta pretpostavku, da je rukopis pripadao manastiru Studenici. Pored istih ruskih sastava dolaze sv. Simeon Mirotičivi 13. febr., sv. Sava prvi arhiepiskop srpski 14. jan., sv. Arsenije arhiep. srpski 28. okt. i pomen sv. kralja Stefana Uroša (umro 1276. g.) 1. maja.⁴⁶

3. Prolog berlinske biblioteke br. 37 za septembar-maj; prema Jacimirskom iz XIV. stoljeća, ali prema paleografskim podacima i sastavu rukopisa, moglo bi se nagadati, da je iz XIII. v. Jacimirski navodi samo ruske sastave najstarijeg sloja (bez »pamjeti« prepod. Teodosija 3. maja).⁴⁷

4. Prolog berlinske biblioteke br. 38 za septembar-maj; prema Jacimirskom iz druge polovice XIV. v., ali mislim, da bi prema pravopisu mogao ići i u prvu polovicu XIV. v. Pored ruskih sastava najstarijeg sloja Jacimirski navodi sv. Savu 1. jan. i prepod. Petku 14. okt.⁴⁸

5. Prolog stare Narodne biblioteke u Beogradu br. 19 za ljetnu polovicu godine (izgorio 1941. g.); srpske redakcije, na pergameni; prema Daničiću i Stojanoviću iz prve polovice XIV. v. Imao je ruske sastave prvog sloja.⁴⁹

6. Prolog stare Narodne biblioteke u Beogradu br. 27 za septembar-maj s kraja XIII.–poč. XIV. v. (izgorio 1941. g.), srpske redakcije.

⁴⁵ Arhim. Leonid, Sistematičeskoe opisanie slavjano-russkih rukopisej sobranija grafa Uvarova, časť II, Moskva 1893/4, br. 973.

⁴⁶ V. Mošin, Čirilski rukopisi Jugoslavenske akademije, I. dio Opis rukopisa, Zagreb 1955, br. 111, str. 157–162.

⁴⁷ A. Jacimirskij, Opisanie južno-slavjanskih i russkih rukopisej zagraničnih bibliotek (Sbornik otdelenija russkago jazika i slovesnosti Ross. akademii nauk, t. 98, 1921, str. 374–380).

⁴⁸ A. Jacimirskij, op. cit. str. 380–391.

⁴⁹ Lj. Stojanović, Katalog rukopisa Narodne biblioteke, br. 391 i Daničić u Glavniku Srp. uč. dr. X, str. 340.

Nažalost Stojanović nije naveo podatke o sadržaju, a od Lamanskog znamo samo, da je nepotpun.⁵⁰

7. Prolog za cijelu godinu iz zbirke Hludova br. 191 (sada u moskovskom Istoričeskom muzeju); na papiru izmiješanom sa pergamenom. Prema opisu Popova iz XV. v.; po mom sudu – makedonska recenzija, vjerojatno iz posljednje četvrti XIII. vijeka. Osim ruskih sastava prvog sloja dolazi »strast sv. Mefodija episkopa moravskoga« 30. juna.⁵¹

8. Prolog za cijelu godinu Rumjancevskog muzeja br. 319 (sada moskovski Istoričeski muzej); po Vostokovu – bugarski, iz XIII.–XIV. v.; po mom sudu čista raška redakcija prve polovice XIV. v. (vjerojatno druga četvrt), s rijetkim tragovima bugarskog predloška. Pored ruskih sastava prvog sloja ima žitija sv. Olge 11. juna i Teodosija Pečerskog 3. maja; osvećenje crkve sv. Georgija u Kijevu 26. nov.; južnoslavenska žitija – prepod. Petka 14. okt., Jovana Rilskog 19. okt., Petra cara bolgarskog 30. jan., Kirila učitelja slavenskog 14. febr., prepod. Joakima Osogovskog 16. avg. i sv. Kirila i Metodija 25. avgusta.⁵²

9. Prolog za cijelu godinu iz zbirke Hludova br. 189, na pergameni; prema Popovu bugarsko-srpski iz XIV. v. Po mom sudu, jezik i pravopis predstavljaju čistu rašku redakciju prve polovine XIV. v. Ima ruske sastave isto kao u Rumjancevskom prologu (sa žitijama sv. Olge i Teodosija Pečerskog), sv. Petku, sv. Jovana Rilskog, sv. Petra cara bolgarskog i sv. Kirila učitelja slovenskog.⁵³

10. Lesnovski prolog za cijelu godinu iz 1330. g. (u Srpskoj akademiji nauka br. 53), u početku srpski, kasnije bugarski. Pored ruskih sastava prvog sloja ima sv. Olgu (prepod. Teodosije bez žitija); od južnoslavenskih svetaca prepod. Gavrila Lesnovskog 15. jan., družinu Petra cara bolgarskoga 30. jan., Kirila učitelja slovenskog 14. febr., Konstantina i Metodija 25. avgusta.⁵⁴

⁵⁰ Stojanović, Katalog br. 390; Lamanskij, Zapiski Imp. akademii nauk VI/I, Priloženie, str. 110. O slavjanskih rukopisjah v Belgrade, Zagrebe i Vene.

⁵¹ A. Popov, Opisane rukopisej i katalog knjig cerkovnoj pečati biblioteki A. I. Hludova, Moskva 1872, br. 191. Pismo spomenika – kosi ustav, bez poluustavnih elemenata, bez akcenata i spiritusa; ima vrlo starih oblika, kao što *jat* sa stablom u retku, и s prečicom koja ide u donji dio slova, ч u obliku viljuške ali simetrijsko i t. d.; ж je s reduciranim vrhom, ali в sa neumanjenom gornjom petljom; omega s niskim srednjim dijelom; ima oba *jusa*; miješa nazale s muklima.

⁵² A. Vostokov, Opisane ruskih i slavjanskih rukopisej Rumjancevskoga muzeuma, Sanktpeterburg 1842, 447–454. Mislim da rukopis ide u drugu četvrt XIV. stoljeća: ustav bez poluustavnih elemenata, bez akcenata i spiritusa, čista raška redakcija s vrlo rijetkim tragovima bugarskog predloška (и о сѣдѣ); ima široko e u značenju je; inicijali imaju karakteristične ukrase s kuglicama na stablu i trokutićima pri kraju stabla, koje često nalazimo u rukopisima navedenog razdoblja.

⁵³ A. Popov, br. 189. Pismo je ustav bez poluustavnih elemenata; pravopis bez akcenata i spiritusa, bez širokog e i bez i ispred vokala. Oblici su tipični za prvu četvrt XIV. vijeka – omega s niskom spojnicom, ж i в s reduciranim vrhom, *jat* s dosta niskim stablom i t. d.

⁵⁴ Lj. Stojanović, Katalog rukopisa ... Srp. akademije, 1903, br. 83, str. 40–42; Safarik u Glasniku Srp. uč. dr. XVI, str. 31–41; Lamanskij, op. cit. str. 113–115; Sreznevskij, Zapiski Akad. nauk VI/I, str. 102–111.

11. Drugi Lesnovski prolog Kovačevića iz XIV. v.: prema Speranskom i Jacimirskom točan je prijepis prethodnog rukopisa.⁵⁵

12. Pogodinov prolog br. 58 iz 1339. g. (sada u Leningradskoj Gosudarstvennoj publiknoj biblioteci), bugarski; ima žitije kn. Olge.⁵⁶

Pored navedenih 12 južnoslavenskih rukopisa, rasijanih po čitavom svijetu, možda bi se još našao koji komad u Hilandaru, odnosno u bugarskim kolekcijama, kojih inventari ne daju točnijih podataka o vrsti prologa, ali svakako pada u oči izvanredno mali broj poznatih rukopisa Konstantinova prologa. Devet rukopisa stare Narodne biblioteke u Beogradu iz XV.–XVI. vijeka pa svoj prilici svi su bili stišni. Prema unutar-njim podacima, koji se nalaze u opisu Coneva, možemo tvrditi, da od četiri rukopisa Sofijske narodne biblioteke tri (br. 135, 166 i 552) su svakako stišni, a vjerovatno je takav i četvrti, srpski prolog Romana Zagorca iz 1694. g. Prolog br. 94 nove beogradske Narodne biblioteke također je stišni. Stišni su 6 prologa u Muzeju srpske crkve XV.–XVI. v. u Beogradu, oba prologa XV. v. beogradske Univerzitetске biblioteke, prolog br. 126 Patrijaršijske biblioteke u Beogradu, Cetinjski prolog br. 53, 3 prologa u Peći, 9 prologa u Dečanima, Ljubljanski prolozi br. 4 i 19, 3 prologa Jugoslavenske akademije, prolozi br. 29 i 36 berlinske biblioteke, prolog Češkog muzeja u Pragu, kao i nekoliko južnoslavenskih rukopisa stišnog prologa po zbirka u Rusiji. Tako sam se ličnim pregledom uvjerio da je odlomak južnoslavenskog prologa iz zbirke Hludova br. 193 iz XV. v. također stišni prolog.⁵⁷

Već iz same te činjenice velike raširenosti Konstantinova prologa u ruskim rukopisima nasuprot vrlo malom broju poznatih južnoslavenskih s jedne strane, pa iz vrlo velikog broja južnoslavenskih rukopisa stišnog prologa nasuprot malom broju ruskih rukopisa te redakcije s druge strane, moglo bi se apriorno pretpostaviti, da je Konstantinov prolog ruska redakcija, a stišni – južnoslavenska. Što se tiče stišnoga, to je nesumljiva činjenica i prema jeziku i prema sadržaju. Mislim, da je opravdana i analogna pretpostavka o ruskom podrijetlu Konstantinove redakcije.

*

Pristupajući pitanju o prvobitnom sadržaju slavenskog prologa, treba u prvom redu voditi računa o poznatoj činjenici, da starina rukopisa ne

⁵⁵ M. Speranski, K istorii vzaimootnošenij russkoj i jugoslavjanskih literatur (Izvestija otd. russ. jaz. i slov. Rossijskoj Akademii nauk, 1921, tom XXVI, Petrograd 1923, str. 184, bilješka 4); A. Jacimirskij, Melkie teksti i zametki po starinnoj južnoslavjanskoj i russkoj literaturam, LXXI (Izvestija otd. russ. jaz. i slov. 1916, tom XXI/I, Petrograd 1916), str. 196.

⁵⁶ Prvi dio Pogodinskog prologa izdan je u Pamjtniki obščestva ljubitelej drevnej pis'mennosti CXXV–CXXXVI, Petrograd 1916. O njemu također Undolskij, Bibliografičeskija raziskanja, Predislovie K. M., Moskva 1846; P. Lavrov, Paleografičeskoe obozrenie kirillovskago pis'ma (Enciklopedija slavjanskoj filologii, Vipusk IV/I, Petrograd 1915, br. 30); P. Sirku, Iz istorii ispravlenija knig v Bolgarii, I/I, str. 460–461.

⁵⁷ A. Popov, Br. 193 stavlja ga u XVI. vijek. Prema vodenim znacima (škare i vaga u krugu) sigurno ide u posljednju trećinu XV. stoljeća.

odgovara uvijek starosti redakcije i da u mnogim slučajevima nauka nalazi stariju redakciju sačuvanu u mladim rukopisima. Najstariji sačuvani rukopis ruskog prologa Sof. 1324 ide na kraj XII.–poč. XIII. vijeka, a vjerojatno najstariji južnoslavenski, Zagrebački i Uvarovski – u posljednju četvrt XIII. v. (ako nije od toga stariji Berlinski br. 37, koji Jacimirski stavlja u XIV. v.). Međutim, baš navedeni Sof. 1324 nikako ne može služiti bazom za određivanje najstarijeg sastava slavenskog prologa, jer sadržava mlađe elemente, kojih nema u južnoslavenskim rukopisima starije redakcije, napose moralno-poučne sastave, koji se katkada javljaju samo u južnoslavenskim rukopisima mlađe redakcije.⁵⁸ Što se tiče moralno-poučnih sastava u ruskim prolozima – nisu oni uvijek jednako raspoređeni: neki rukopisi imaju čitavu takvu građu prikupljenu pri kraju knjige (na pr. baš Sof. 1324), a ta je u drugim rukopisima dodana iza pojedinih žitija (na pr. u Sof. 1325). Koji je način stariji? Prirodnije je misliti, da je starija pojava takvih sastava uz žitija, a izdvajanje čitave te građe na kraj knjige rezultat je kasnijeg rasporeda, iako mlađi način nalazimo u starijim rukopisima, a kasniji raspored u mlađem tekstu. Međutim, južnoslavenski rukopisi starije redakcije svjedoče, da njihov ruski predložak nije imao takvih sastava i prema tome prirodno je zaključiti, da ih nije bilo ni u prvobitnom tekstu slavenskog prologa.

Što se tiče hagiografske građe prvobitnog prijevoda, Serebrjanski misli, da prvobitni prijevod, možda još prije XII. vijeka, nije imao druge građe osim preuzete iz grčkog predloška i da su slavenska žitija postepeno dodavana kasnije; po Speranskom prijevod je nastao u prvim godinama XII. vijeka i već tom prilikom bili su uključeni podaci o sv. Borisu i Gljebu i o Teodosiju, a Mstislav je bio dodan kasnije; arhim. Sergij i drugi pisci izda njega pribrajali su prvobitnim slavenskim sastavima i Mstislava, koji se neizostavno javlja u svim južnoslavenskim rukopisima uz prvu trojicu ruskih svetaca. Pojava kasnijih sastava o sv. Olgji i sv. Teodosiju u mladim južnoslavenskim rukopisima dala je Speranskom osnov, da u sastavu prve ruske redakcije odredi dvj raznovremena sloja. Treba napomenuti, da u sastavu iste prve ruske redakcije ima i takvih ruskih sastava, koji uopće nisu ušli u jugoslavenske tekstove, te upućuju na treći hagiografski sloj te redakcije. Što se tiče druge ruske redakcije, Speranski kaže, da se druga ruska redakcija prologa, koja je nastala u XIII. v., nije odrazila na južnoslavenskim rukopisima.⁵⁹ Međutim, pitanje je znatno kompliciranije, jer postoji žitije Cirila i Metodija 25. avgusta, koje se javlja u ponekim južnoslavenskim rukopisima, a nije poznato u ruskim prolozima prve redakcije, nego se, međutim, javlja u drugoj redakciji, ali pod drugim datumom. Kod tumačenja te pojave treba voditi

⁵⁸ Nije ispravna konstatacija Speranskog, da u južnoslavenskim rukopisima uopće nema takvih sastava (Ist. dr. rus. lit. 212). Takvi sastavi dolaze na pr. u Rumjancevskom prologu br. 319: priče o čudesima i jedno poučenje iza spomena ap. Jakova 30. aprila, a u prvom dijelu prologa dolaze tropari uz žitija svetaca.

⁵⁹ Izv. otd. russ. jaz. i slov. XXVI, str. 189.

računa o činjenici, da za ljetnu polovicu godine nema ruskih rukopisa prologa do pred kraj XIII. vijeka. Ta se činjenica mora u najvećoj mjeri uzimati u obzir i kod svih zaključaka o čitavoj građi iz ljetne polovice godine, napose što se tiče tekstova o sv. Borisu i Gljebu i o sv. Teodosiju.

Sadržaj prologa s obzirom na slavenske sastave bio je analiziran u djelu arhim. Sergija i kasnije od Serebrjanskog, a pitanje ruskih sastava u južnoslavenskim rukopisima prologa – od Speranskog. S istog gledišta prodiranja ruske hagiografske građe u južnoslavenske rukopise moramo i mi da pregledamo spomenute prološke sastave, koji se, kao što je rečeno, mogu podijeliti u nekoliko vremenskih slojeva.

Kao prvi sloj I. redakcije dolaze podaci (žitija ili spomeni – »pamet«) o ruskim svecima, kn. Borisu i Gljebu, prepod. Teodosiju Pečerskom i kn. Mstislavu.

Knezovi Boris i Gljeb, sinovi sv. Vladimira, bili su nakon njegove smrti 1015. g. ubijeni na zapovijed starijeg brata Svjatopolka. Kao sveci poštovali su se već u 30-tim godinama XI. vijeka; svečana kanonizacija izvršena je 1072. g.⁶⁰ U to doba nastalo je »Skazanje«, koje se pripisuje Jakovu, a kasnije, svakako prije 1093. g., »Žitije«, koje je napisao Nestor. Njihova »Služba« sastavljena od mitropolita Jovana (1038) nalazi se u služabnom mineju za juli s kraja XI. vijeka.⁶¹ Njihove mošti bile su prenesene »v novuju cerkov' velikuju« 1175. g., a 1191. g. na Smedinu u Smolensk (o tom drugom prijenosu postoji posebno proložno skazanje iz kasnijeg doba).⁶² Pomeni sv. Borisa i Gljeba dolaze u sinaksarima Jurjevskog evandjelja iz 1119.–1128., u Mstislavovu evandelju, stihirarima i kondakarima XII. vijeka, a kratka žitija u ruskim prolozima od najstarijeg doba i u svim srpskim i bugarskim prolozima.⁶³ Vrlo je značajno, da je štovanje sv. Borisa i Gljeba prešlo i u Češku, gdje imamo podatak o poštovanju njihovih mošti 1095. g. u Sazavskom manastiru.⁶⁴ U prolozima njihova uspomena dolazi na 3 mjesta:

5. septembra: »ubijenije« sv. mučenika kneza ruskog Gljeba,⁶⁵

⁶⁰ E. Golubinskij, Istorija kanonizacij russkih svjatyh, Izd. 2. Moskva, 1903, 43 i d.; G. Fedotov, Svjatye drevnej Rusi, Paris 1931, 19–20.

⁶¹ Mosk. Tipogr. bibl. br. 122 i dr. Posljednji put objavio je D. Abramovič, Pamjatniki drevne-russkoj literatury, izd. Akad. nauk, vyp. II, 1916, str. 136 i d.

⁶² N. Nikoljskij, Materialy dlja istorii drevne-russkoj duhovnoj piš'mennosti (Sbornik Otd. russ. jaz. i slov. LXXXII, 1907, 4/56–57), prema rukopisu Troice-Sergijeve lavre iz XVI. v., 11. avgusta.

⁶³ Vidi kod arhim. Sergija, Poln. mes., t. II, M. 1876, str. 113 (2. maja), str. 133 (20. maja), str. 193 (24. jula), str. 211 (11. avg.), str. 212 (12. avg.), str. 275 (5. sept.).

⁶⁴ A. Florovskij, Čehi i Vostočnie Slavjane, I (Práce Slovanského Ústavu v Praze, XIII), v Praze, 1935, str. 105–109, gdje je navedena druga, u prvom redu češka, literatura.

⁶⁵ Rukop. Zagreb., Uvar. 70, Hludov, 189, Lesnov., Berlin. 37; u rukop. Berlin. 38, Rumjanc. 319, Hludov. 191 i Beogr. 19 nedostaju listovi, gdje bi trebalo da bude ovo žitije. Isp. Jacimirskij, Izv. otd. russ. jaz. 1916. XXI/I, 194–196; Speranskij, 184–185; Nikoljskij, Materialy dlja povremennago spiska ... str. 279–281.

2. maja: »ubijenije« sv. Borisa, ili »prenesenije mošćem sv. Borisa i Gljeba v novuju cerkov' velikuju«⁶⁶

24. jula: »strast« obiju mučenika.⁶⁷

Prepod. Teodosije bio je zajedno sa sv. Antonijem osnivač čuvenog Pečerskog manastira u Kijevu. Umro je 1074. g.; otkrivanje mošti bilo je 1089. g.; svečana kanonizacija na Saboru 1108. god.⁶⁸ Tom prilikom, oko 1108. g. prepod. Nestor napisao je Teodosijevo žitije; na osnovu toga nastala su njegova skraćena žitija u ruskim prolozima. Značajno je, da je posebna prerada uključena u južnoslavenske prologe, ali samo kasnijeg doba,⁶⁹ a u starijim rukopisima srpskog i bugarskog prologa dolazi samo »pamet« bez žitija.⁷⁰ To znači, da u najstarijem sloju ruskih sastava nije bilo Teodosijeva žitija, već samo spomen praznovanja 3. maja.

»*Blagovjerni knez Mstislav, v sv. kršćenii Feodor*« bio je veliki knez kijevski. Umro je 1132. g. i sahranjen u kijevskom manastiru sv. Teodora, koji je sam podigao. Vrlo je značajno, da njegovo žitije dolazi u svim starim rukopisima bugarskim i srpskim,⁷¹ što upućuje na pretpostavku, da se to žitije nalazilo i u onom najstarijem ruskom tekstu, koji je poslužio podlogom za južnoslavenske prijepise. Nasuprot tome, žitije kn. Mstislava dolazi vrlo rijetko u ruskim prolozima, i to samo u najstarijim iz XIII. vijeka. To se, prema Golubinskom, objašnjava time, što je praznovanje Mstislavove uspomenne vjerojatno nestalo zajedno s nestankom njegova Teodorova manastira, koji su po svoj prilici uništili Tataři 1240. g.⁷² Njegovo žitije u prolozima stoji na 15. aprila.

Kao što je rečeno, žitija sv. Borisa i Gljeba i kn. Mstislava, pa spomen sv. Teodosija dolaze u svim starim rukopisima južnoslavenskih redakcija i prema tome bi trebalo da se nalazi u njihovu osnovnom ruskom predlošku, koji nije mogao postati, barem u onom obliku, koji je prešao na Balkan, prije 1132. g., kad je umro knez Mstislav.

*

U daljem razvoju prva je ruska redakcija dobila *drugi sloj* sastava, koji je isto tako ušao u poneke južnoslavenske tekstove, ali kojih nema u starijoj srpskoj i bugarskoj grupi. To su:

⁶⁶ Rukop. Uvarov 70, Zagreb., Hludov 191, Beograd. 19, Berlin. 37 i 38; Rumjanc. 319 i Lesnov. - samo spomen; Hludov. 189 nema spomena. Isp. *Jacimirskij* 198-199, *Speranskij*, l. c.

⁶⁷ Rukop. Uvar. 70, Rumjanc. 319, Lesnov., Kovačevićev, Pogod. 58; Zagreb. i Beograd. 19 - samo spomen; Hludov. 189 nema spomena; Berlin. 37 i 38 nemaju posljednjih mjeseci. Isp. *Jacimirskij*, 196-198; *Speranskij*, l. c., *Nikoljskij*, 277, *Serebrjanskij*, 20-22.

⁶⁸ *Golubinskij*, *Istorija kanonizacii*, 51-52.

⁶⁹ Rukop. Rumjanc. 319 i Hludov. 189.

⁷⁰ Svi ostali tekstovi; isp. bilj. 55.

⁷¹ Uvar. 70, Zagreb., Hludov. 189, Beogr. 19, Rumjanc. 319, Lesnov., Berlin. 37 i 38, Pogod. 58; vjerojatno Kovačevićev. Isp. *Jacimirskij*, 201-204, *Speranskij*, l. c.

⁷² *Golubinskij*, *Ist. kanon.*, 58; *Speranskij* l. c.; *Serebrjanskij*, 14-16.

3. maja – »skazanije o uspenij prepod. Teodosija Pečerskog«, izrađeno na podlozi Nestorova žitija sv. Teodosija. Kao što je pokazao Speranski, to je žitije po svojoj prilici došlo na Balkan najprije kao poseban književni rad i tek kasnije bilo je u skraćenom obliku uvršteno u stariji tekst prologa.⁷³ Oba južnoslavenska teksta, u kojima to žitije dolazi – Rumjancevski prolog br. 319 i Hludova br. 189 – srpske su recenzije, ali nose tragove bugarskog predloška.

»Prestavljenije svjatija carici ruškija Olgi pramatere vseh knjaz' ruških« – 11. jula (katkada 15. jula ili 11. juna). Nalazi se u Rumjancevskom prologu 319, Lesnovskom 1330. g., Pogodinskom 1339. g. i Hludovskom 189. Sličan tekst dolazi u ruskim prolozima napose u Tipografskom 173 i Sofijskom br. 1324. Nije sigurno, da li južnoslavenski tekst predstavlja skraćivanje ruskog prološkog sastava ili ta dva teksta predstavljaju posebne prerade nekog starijeg zajedničkog predloška.⁷⁴ U svakom slučaju, sastav o kneginji Olgi nije ušao u najstarije južnoslavenske tekstove i prema tome nije postojao u njihovu prvobitnom ruskom predlošku.

26. novembra – »svješćenije velikago mučenika Georgija«: dolazi u istim rukopisima Rumjanc. 319 i Lesnovskom, gdje se javljaju i dva pretходna sastava drugog sloja, žitije prep. Teodosija i sv. Olge. To je ruski praznik »Osvašćenije crkve sv. velikomučenika Georgija, jaže v Kieve pred' vraty sv. Sofii, mitropolitom Ilarionom«: sagradio je crkvu vel. kn. Jaroslav Mudri 1045. g.; mitropolit Ilarion osvetio je 1051.–1054. Praznovanje se pominje u služ. mineju XI. v., u ćirilskom sinaksaru XIII. v. uz Asemanovo evanđelje, u sinaksaru Ohridskog apostola s kraja XII. vijeka, u Trnovskom evanđelju 1273. g. i u drugim južnoslavenskim liturgijskim sinaksarima XIII. v., u pergam. prologu I. red. u Sinodalnoj bibl. br. 239.⁷⁵

Nije isključeno, da se u nekom neregistriranom rukopisu kasnije grupe nađe podatak o još jednom ruskom sastavu, koji dolazi u ruskim prolozima prve redakcije, a poznat je i po južnoslavenskim mesjacoslovima XIII. vijeka. To je 9. maja *prijenos mošti sv. Nikole iz Mira Likijjskih u talijanski Bari*. Prijenos je bio izvršen 1087. g., koja je zabilježena u ruskom »Skazaniju« i odmah nakon toga 1090.–1091. taj je praznik bio uvršten u ruski liturgijski kalendar. Dolazi u služabnim minejima XII.

⁷³ Speranski, Serbskoe žitie Feodosija Pečerskago (Čtenija v Obšč. Ist. i drevnostej ross. 1913); članak istog naslova u Sborniku statej V. O. Ključevskomu, Moskva, 1909; Izv. otd. russ. jaz. XXVI, 164–167; isp. Serebrjanskij, 17–20.

⁷⁴ Serebrjanskij, 3–8, 23 i d.; Speranski, 185.

⁷⁵ Arhim. Sergij, II, str. 313. Na idućoj strani upozorava, da je istog dana bilo i osvećenje hrama sv. Georgija u Kiparissu (u Carigradu), što je spomenuto u Sirmundovu sinaksaru. Međutim, tog podatka nema ni u Vasilijevu menologiju ni u Petrovu sinaksaru (isp. arhim. Sergij, I, str. 139, 169 i 171), a naslov u ruskom prologu direktno navodi, da je to osvećenje kijevske crkve. Arhim. Sergije nađa, da je možda baš podatak o osvećenju carigradskog hrama sv. Georgija 26. novembra potaknuo Jaroslav Mudrog, da i osvećenje kijevske crkve iste slave prilagodi istom danu (op. cit. II/1, str. 314).

i XIII. vijeka, u Sofijskom Obihodu br. 1052 iz XIII. vijeka, u pergamenom prologu Sinod. bibl. br 240 i u Rumjancevskom Obihodu XIII. vijeka sastavljenom prema prolozima prve redakcije.⁷⁶ U Rumjancevskom prologu 319 ovog sastava nema.

Mnogo je manja vjerojatnost, da bi se našli spomeni drugih ruskih praznika, koji se takođe javljaju u rukopisima ruske I. redakcije, a koji nisu nađeni u južnoslavenskim liturgijskim sinaksarima XIII. vijeka:

12. maja: *osvećenje crkve Bogorodice na Desjatinne*, koju je u Kijevu podigao sv. Vladimir 996. godine.⁷⁷

1. oktobra: *Pokrov presv. Bogorodice* i vezani uz taj praznik spomen *prepod. Andreja Jurodivog* 2. oktobra. Taj je događaj bio kvalifikovan kao praznik od cara Lava Mudrog 911. g., ali se ne spominje u grčkim sinaksarima do XII. vijeka: nema ga u starim mjesecoslavinama Vasilija II ni u Sirmundovu. Grčko žitije Andreja Jurodivog (prema Sreznjevskom, Soboljevskom, Istrinu i Speranskom) bilo je prevedeno u XI. vijeku; odlomak iz njega stavljen je u početku Kijevskog ljetopisa prema Ipatjevskom rukopisu. Praznik se javlja u svim starim rukopisima ruskog prologa I. redakcije, napose u Sofijskom br. 1324. s kraja XII. – poč. XIII. vijeka, u Lobkovskom 1262. g., u Obihodima XIII. vijeka i t. d.⁷⁸

23. maja: *»Obretenije moštej sv. Leontija episkopa rostovskog«*; umro je 1073. g.; otkrivanje moštiju bilo je 1164. g., praznovanje je ustanovio episkop Jovan 1190. g.⁷⁹

23. septembra: *sv. mučenici knez Mihail Černigovski i njegov bojarin Fedor*, koje su ubili Tatari u Ordi 1244. g.⁸⁰

15. jula: *sv. knez Vladimir*. Iako se u književnoj tradiciji sv. Vladimir već od najstarijeg vremena javlja kao sveti, pa mu je već krajem XI. – poč. XII. vijeka sastavljena služba od Grigorija Pečerskoga, ipak nema podataka o njegovoj kanonizaciji do druge polovice XIII. vijeka.⁸¹ Nažalost iz domongolskog doba nema nijednog sačuvanog ruskog prologa i nijednog mineja za juli; prvi sačuvani iz druge polovice XIII. vijeka (rukop. Publicne biblioteke u Lenjingradu F. 47) navodi sv. Vladimira; zato se pretpostavljalo, da bi se takvi spomeni mogli nalaziti i u ranijim izgubljenim tekstovima. Međutim, odsustvo spomena o sv. Vladimiru u južnoslavenskim prolozima, koji ga inače u žitiju sv. Borisa i Gljeba citiraju kao *»svetago Vladimira kneza velikago ruškago, vtorago Konstantina, krstivšago vsu Ruskuju zemlju«*, po mom mišljenju upućuje na

⁷⁶ *Arhim. Sergij*, II/1, str. 21.

⁷⁷ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 124.

⁷⁸ *Arhim. Sergij*, III/I, str. 262; II/II, str. 312–314; *arhiep. Sergij*, Sv. Andrej Hrista radi jurodivij i prazdnik Pokrova presv. Bogorodici (Strannik, 1898, no. 9–12); *A. Sobolevskij*, *Osobennosti russkih perevodov do-mongolskago perioda* (Sbornik Otd. russ. jaz. i slov. t. 88, 1910, str. 166–167); *Durnovo*, str. 77.

⁷⁹ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 136.

⁸⁰ *Arhim. Sergij*, III/I, str. 255 i 249; *Serebrjanskij*, 108 i d.

⁸¹ Vidi *G. Fedotov*, *Kanonizacija sv. Vladimira* (Vladimirsij sbornik v pamjat' 950-letija křešćenija Rusi, 988–1938, Beograd, str. 188–196).

pretpostavku, da ruski predlozi južnoslavenskih tekstova iz XII. vijeka još nisu imali posebno žitije sv. Vladimira.⁸²

*

U drugoj polovici, odnosno pred kraj XIII. vijeka, misli se, bila je izvršena prerada I. redakcije, koja ju je dopunila s oko 130 novih sastava i unijela više izmjena u dane praznovanja raznih svetaca. Među ovim sastavima, koji se javljaju samo u ruskim rukopisima II. redakcije, značajni su: sv. Ludmila kneginja češka 16. septembra, sv. Vaclav češki 28. septembra i 4. marta.⁸³ prijenos mošti sv. Klimenta u Korsunj 25. novembra,⁸⁴ pokrštenje Rusije od apostola Andreja 30. novembra,⁸⁵ sv. Kiril učitelj slovenski 14. februara,⁸⁶ sv. Metodije episkop moravski 11. maja,⁸⁷ ruski mučenici Varjag Teodor i njegov sin Jovan 12. jula,⁸⁸ sv. Feodor knez Smoljenski i Jaroslavski 19. septembra, umro je 1299. g.⁸⁹ Ako je druga redakcija prologa postala prije XIV. vijeka, kako dokazuje arhim. Sergije,⁹⁰ u tom slučaju spomenuto žitije Teodora Smolenskog († 1299) nije postojalo u prvobitnom tekstu te redakcije, već je uključeno ovamo kasnije kao i žitija drugih ruskih svetaca kasnije kanonizacije.

Arhim. Sergije opravdano smatra, da je II. redakcija djelo jednog autora, jer se po svojim velikim izmjenama u sadržaju jasno odvaja od starijih tekstova i jer se te izmjene gotovo bez promjena ponavljaju u svim kasnijim rukopisima. Smatra, da je ta redakcija postala prije XIV. vijeka, sa čim se slaže Serebrjanski, upozoravajući na rukopis Tipograf-

⁸² Mislim, da Fedotov u navedenom članku s pravom osporava suprotno mišljenje Soboljevskog i Serebrjanskog. Isp. *Serebrjanskij*, 43 i d.

⁸³ Vidi tekstove u Sborniku staroslovanskyh literarnich pamatek o sv. Vaclavu a sv. Lidmile, uspořadal J. Vojs, v Praze 1929.; pregled pitanja o žitiju sv. Vjačeslava (Vaclava) u ruskoj književnosti - A. Florovskij, op. cit. str. 120-142 i 470-472.

⁸⁴ »Prenesenije mošćej sv. Klimenta iz glubini morja v Korsunja« dodano je kao poseban sastav uz osnovno žitije sv. Klimenta, koje nalazimo u svim sinaksarima i na Istoku i na Zapadu. *Arhim. Sergij*, II/I, str. 312; II/II str. 372; isp. 30. januara: obretenije mošćej sv. Klimenta rimskago, koje dolazi u Ostrom. ev., Aseman., Mirosł. ev., Ohr. ap. i dr. - *arhim. Sergij* II/I, str. 27; skazanije objavio P. Lavrov, *Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj pis'mennosti* (Trudy Slavjanskoj Komissii Akad. nauk SSSR, I, Leningrad, 1930) str. 148-153.

⁸⁵ Podatak o propovijedi apostola Andreja u Rusiji dodan je osnovnom sastavu o apostolu Andreju 30. novembra. Stoji u vezi s poznatom legendom, koja je unesena u Nestorov Ljetopis u početku XII. vijeka (isp. *Sedeljnikov*, *Slavia* III, 2-3). Misli se, da je prološka legenda nastala u drugoj polovici XII. vijeka. Interesantno je, da se podatak o istoj tradiciji nalazi u Šafarikovim odlomcima srpskog prologa: »Projavlenije kršćenija ruskago ot sv. apostola Andree kako priš'd' v Rusiju i blagoslovi i krst postavi ideže jest ninja grad Kieve« (P. Syrku, *Rukopisnie proložnie otryvki... u Sbornik otđ. russ. jaz. i slov.* LXI, 1899, I, str. 1-7). Rukopis je prema Syrku iz XVI. stoljeća.

⁸⁶ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 139.

⁸⁷ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 123.

⁸⁸ Prolozi: Rumjanc. 321, XV. v., Sofijski br. 1345 XVI. v.; Minej mitrop. Makarija XVI. v. s prolozima i dr. (*Arhim. Sergij*, II/I, str. 184).

⁸⁹ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 249. Mošti su otvorene tek 1463. g., te je žitije moglo doći u prolog tek nakon tog datuma. Isp. *Serebrjanskij*, 22 i d.

⁹⁰ *Arhim. Sergij*, I, str. 246-248; 258-262 (2. izd.: 304-308; 317-322).

ske biblioteke br. 153 s kraja XIII. – poč. XIV. vijeka.⁹¹ Što se tiče sadržaja, arhim. Sergije pokazao je, da je većina izmjena u drugoj redakciji načinjena na podlozi starih slavenskih čitačkih mineja. XI.–XII. vijeka i drugih starih sastava, kao što je na pr. Skazanije o caru Justinijanu i carici Teodori 14. novembra, sastavljeno na podlozi hronike Georgija Hamartola, koja je u slavenskom prijevodu postojala u Rusiji svakako prije sredine XI. vijeka. Među takvim starim sastavima sigurno su bila i spomenuta žitija čeških svetaca, koja su u Rusiju došla ne kasnije od XI. vijeka,⁹² ali nisu bila uvrštena u tekst prologa I. redakcije. Isto tako vrlo je starog podrijetla i onaj sastav, na osnovu kojeg su postali tekstovi legende o propovijedi apostola Andreja u Rusiji, koji se nalaze u Nestorovu Ljetopisu i u prologu II. redakcije.⁹³ Vjerojatno, isto je tako bilo i sa žitijem Varjaga Teodora i njegova sina Ivana, koji su poginuli u Kijevu 983. g., što je ušlo u Nestorov Ljetopis, a možda i s podatkom o prijenosu mošti sv. Klimenta u Korsunj. Međutim, svi ti stari sastavi, koje nalazimo u tekstovima II. redakcije, ne javljaju se u rukopisima I. ruske redakcije, a ni u južnoslavenskim prolozima i stoga nemamo razloga pretpostavljati, da bi takvi prološki tekstovi mogli postojati prije formiranja II. redakcije.

Nije, međutim, jasno pitanje o prološkim sastavima o sv. Ćirilu i sv. Metodiju, koji se javljaju u ruskim rukopisima samo u II. redakciji, a koji su ušli u neke kasnije rukopise južnoslavenskog prologa.

Zajedničko žitije sv. Ćirila i Metodija nalazimo 25. avgusta u Lesnovskom prologu 1330. g., u prologu beogr. Nar. bibl. br. 19 i u Rumjancevskom 319.⁹⁴ »pamet o svjatih po istine prepodobnuju otcu našeju i arhiepiskopu moravskoju Konstantina naricaemago Kirila Filosofa i Metodija brata jeho, učitelja sušta slovenskomu jaziku, i tvorit že sja pamet jeju 6. aprila mjeseca, i velmi crkvi praznujet v den pamjat jeju.«⁹⁵ Značajno je, da taj sastav postoji u oba bugarsko-srpska prologa kasnije redakcije, gdje nalazimo i tekstove drugog ruskog sloja o sv. Olgi, prepod. Teodosiju i »sveštenju sv. Georgijaz«. Prema tome najvjerojatnije je pretpostaviti, da je taj podatak o sv. Ćirilu i Metodiju preuzet iz istog ruskog izvora. Kako u navedenim južnoslavenskim tekstovima nema tragova utjecaja II. redakcije ruskog prologa, moramo mi-

⁹¹ J. Vajs, *Šornik ... o sv. Vaclavu à sv. Lidmile*, str. 49; *Durnovo*, str. 50 pogrešno stavlja Tipogr. prolog br. 153 u I. redakciju i u XIV. v., što popravlja *Serebrjanski* na navedenom mjestu.

⁹² Vidi cit. pregled kod *Florovskog*, str. 120–142.

⁹³ Vidi *Sedeljnikov*, *Slavia* III, 2–3 i *Durnovo*, 89.

⁹⁴ *Šafarik* u *Glasniku Srp. uč. dr. XVI i Lamanski*, op. cit. 108 i sl., 112–113 (prema *Lamanskom* – Prolog 1330. g.); *Kalajdovič*, *Ioann Ekzarh bolgarskij*, Moskva 1824, str. 90; *J. Ivanov*, *B'lgarski starini iz Makedonija*, 2. izd., Sofija 1931, 283–290 (po Rumjanc. prologu); *P. Lavrov*, *Trudy Slav. kom. I*, 1930, 100–101 (po rukop. beograd. Narodne bibl.), u istom djelu na str. XXIII – o ruskim prološkim tekstovima; *Sobolevskij*, *Dva ostatka (Šornik ORJS 88, 1910, 110–112)*.

⁹⁵ 6. aprila – Uspenije Metodija Moravskog; u ćirilskom sinaksaru *Asemanova* evanđelja, u *Šišatovačkom* apostolu 1324. g., u pred-Makarijevskina čitačkim minejima i u *Sinod. služab. mineju* XIII. v. (*arhim. Sergij*, II/I, 89).

sliti, da je podatak o sv. Ćirilu i Metodiju uz taj datum bio i u nekim tekstovima ruske I. redakcije; napominjemo, da za ljetnu polovicu nema ruskih rukopisa do kraja XIII. vijeka. Druga je ruska redakcija odvojila sv. Metodija kao zasebno praznovanje, prenesavši ga na 11. maja,⁹⁶ a praznovanje sv. Ćirila fiksirala je za stari datum 14. februara.⁹⁷ Pod tim datumom nalazimo mi »pamet prepodobnago oca Ćirila učitelja slovenskago« u istom Lesnovskom prologu i u Rumjancevskom prologu 319, a ista je pamet postojala i u ruskim prolozima I. redakcije, kako o tome svjedoči Rumjancevski obihod XIII. vijeka sastavljen prema prolozima I. redakcije.⁹⁸

*

Što se tiče podataka o južnoslavenskim svecima, već je sam Speranski konstatirao, da su se »te uspomene, čini se, u različno vrijeme i u raznim skupovima unosile u južnoslavenske tekstove, t. j. one nisu nastale prema protografu južnoslavenskih rukopisa«.⁹⁹ To su:

Prepod. Jovan Rilski, 19. oktobra: umro je 946. g., mošti su prenesene u Sredec (Sofiju) za vrijeme cara Romana Diogena (1067–1071), god. 1183. odnesene u Ostrogor, a 1187. vraćene u Sofiju; god. 1195. Asen I. prenio ih je u Trnovo. Pored kasnijih grčkih i bugarskih biografija postoji kratko žitije uz službu 19. avgusta, koje nazivaju »prološkim«, iako nije sačuvano u prolozima. Za njega Kiselkov bez dovoljno razloga nagađa da je postalo još u drugoj polovici X. vijeka, međutim ime cara Diogena (iako pogrešno stavljeno uz ime Konstantina) vodi prema sredini XI. vijeka. U južnoslavenskim prolozima, Uvar. 70 i Rumjanc. 319. dolazi »pamet« prijenosa mošti 19. oktobra. U liturgijskim mjesecosllovima javlja se počev od XIII. v.: u Trnov. ev. 1273., dodatku uz Zografsko i t. d. U ruskim tekstovima samo od XV. vijeka.¹⁰⁰

Prepod. Prohor Pčinjski, 14. septembra i 19. oktobra; podvižnik XI. vijeka – suvremenik cara Romana Diogena; prema srpskom ijetopisu, crkvu mu je podigao kralj Milutin. Spomen je u Prologu Uvar. 70 zajedno s Jovanom Rilskim 19. okt. Žitije iz srednjeg vijeka nije sačuvano, a misli se, da nije ni postojalo. U ruskim tekstovima nema spomena.¹⁰¹

Prepod. Gavriilo Lesnovski, 15. januara; podvižnik iz XI. vijeka; »pomnogu vremeni« poslije smrti mošti su prenesene u Trnovo – možda u isto vrijeme sa sv. Jovanom Rilskim i prepod. Petkom, za Asena I., ili

⁹⁶ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 123.

⁹⁷ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 39: pod tim danom u sinaksarima Ostromirova evan. 1056/7. g. Ohridskog apostola iz druge pol. XII. v., ćirilskom dodatku Asemanova ev. u služab. mineju XII. v. i dr.

⁹⁸ *Arhim. Sergij*, II, str. XVII: »Rum.«

⁹⁹ IORJS XXVI, str. 189.

¹⁰⁰ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 178; V. Kiselkov, Proložnoto žitije na sv. Ivana Rilski (Duhovna kultura, Sofija 1934, knj. 54–55; isti Sveti Ivan Rilski, žitija, Sofija 1940; J. Ivanov, Blg. starini, 2. izd., 345–383; I. Snegarov, »Zavetec na sv. Ivana Rilskog (Sbornik v pamet na P. Nikov, Sofija 1940), 462, bil. 1.

¹⁰¹ J. Hadži-Vasiljević, Sveti Prohor Pčinjski i njegov manastir (Godišnjica Nikole Čupića, XX, 1900, 57–116; J. Ivanov, str. 400–404.).

u prvoj trećini XIII. v. za Jovana Asena II. Prološko žitije je u Lesnovskom prologu 1330. g. (možda i u rukop. Kovačevića, za koji se kaže, da je jednak Lesnovskom). U ruskim tekstovima nema spomena.¹⁰²

Prepod. Joakim Osogovski, 16. augusta; podvižnik s kraja XI. – poč. XII. vijeka; mošti su pronađene u drugoj polovici XII. vijeka u doba cara Manojla Komnena (1143–1180); prema srpskim ljetopisima, hram je obnovio kralj Milutin. Spomen u Rumjanc. prol. 319; služba iz XIII. vijeka u prijepisu XV. vijeka u Sofijskoj Narodnoj biblioteci br. 113; žitije prema srpskom zborniku XVI.–XVII. vijeka objavio Lamanski. U ruskim liturgijskim tekstovima spomeni su iz kasnijeg doba, počev od XVI. vijeka.¹⁰³

Sv. Petar, car bugarski, 30. januara; prema Jord. Ivanovu je bugarski car (927–969), sin i nasljednik Simeuna Velikog (pretpostavljalo se da bi mogao biti i Petar Asen 1185–1197). Nagadanje J. Ivanova potvrdio je Lavrov podatkom o njegovoj prestonici Preslavu, koji je našao u »službi« rkp. beograd. Nar. bibl. br. 434. Pomen i tropar u Rumjanc. 319 i u Lesnovskom (da li u Kovačevićevu?). U ruskim tekstovima nema spomena.¹⁰⁴

Prepod. Petka, 14. oktobra; podvižnica XI. v. u Epivatu; mošti su prenesene u Trnovo u doba cara Jovana Asena II (1217–1241). Spomeni su u južnoslavenskim sinaksarima počev od XIII. v.; u prolozima Hludov. 189, Rumjanc. 319 i Berlin 38 iz druge (?) pol. XIV. v.; u ruskim tekstovima iz kasnijeg doba.¹⁰⁵

Sv. Simeun Mirotočivi (Nemanja), 13. februara; umro je 1200. g., mošti su prenesene u Studenicu 1208. Žitija u prolozima Zagreb., Uvarov. 70.

Sv. Sava, 14. januara; umro 1238. Žitija u prolozima Zagreb., i Berlin. 38.

Sv. arhiep. Arsenije, 28. oktobra; umro 1266. Žitije u Zagreb. prologu.

Sv. kralj Stefan Uroš, 1. maja; umro 1272. g. Spomen u Zagreb. prologu.

*

Navedeni pregled dopušta nam, da izvedemo ove zaključke, što se tiče južnoslavenskih prologa, koji su važni i za pitanje prvobitne redakcije slavenskog prologa.

Nema nijednog južnoslavenskog prologa Konstantinove redakcije, koji ne bi sadržavao ruske sastave, već svi srpski i bugarski rukopisi pokazuju nesumnjivu zavisnost od ruskih tekstova. Prema tome hipoteza o mo-

¹⁰² *Arhim. Sergij*, II/I, str. 14; *Lamanski*, op. cit. str. 120–123; *J. Ivanov*, str. 394–400.

¹⁰³ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 215; *Lamanski*, op. cit. str. 123–138; *St. Novaković*, Glasnik Srp. uč. dr. XXII, 1867, str. 242–264; *J. Ivanov*, str. 404–418.

¹⁰⁴ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 26–27; *Lamanski*, op. cit. str. 120; *J. Ivanov*, str. 383–394; *P. Lavrov*, Nova služba cara bugarskom Petru (Južnosi. Filolog. I, 1920, 34–35).

¹⁰⁵ *Arhim. Sergij*, II/I, str. 273; *J. Ivanov*, str. 424–436.

gućnosti postojanja prvobitnog slavenskog teksta bez ruskih dodataka zasada nema nikakva oslonca u izvornoj građi.

Južnoslavenski rukopisi raspadaju se na dvije redakcije, koje se razlikuju ne samo brojem i oblikom slavenskih sastava (što zavisi od različitih ruskih predložaka), već i jezičkom recenzijom. Mi ih nazivamo redakcije A i B. U prvu idu pet srpskih tekstova i jedan kasniji bugarski (ili srpski resavski?) prepisan sa srpskog predloška. U redakciju B idu pet bugarskih tekstova i jedan srpski XIV. vijeka prepisan s bugarskog predloška.

Redakcija A.

Jedna grupa srpskih prologa nema nijednog južnoslavenskog sastava, već samo ruske sastave prvog sloja: žitija sv. Borisa i Gljeba, žitije sv. Mstislava i spomen sv. Teodosija. To su rukop. Berlinski 37 (bez spomena Teodosija), Beogradski 19 i makedonski Hludovski 191. («strast sv. Metodija episkopa moravskog» navedena u Hludovskom 191 30. juna, odnosi se na Metodija Patarskog, mjesto čega je pogrešno stavljeno »moravskog«).

Drugi tekstovi iste redakcije dodaju navedenim ruskim sastavima prvog sloja domaće sastave, i to: Uvarovski 70 iz XIII. v. – Simeona Mirotočivog i prepod. Jovana Rilskog zajedno sa Prohorom Pčinjskim (vjerojatno prema lokalnoj tradiciji); Zagrebački s kraja XIII. vijeka dodaje sv. Simeona Mirotočivog, sv. Savu, sv. Arsenija i sv. kralja Stefana Uroša; Berlinski 38 iz druge pol. XIV. v. dodaje samo sv. Savu i sv. Petku (očevidno je pisan prema mnogo starijem predlošku). Prema tome potpuno je jasno, da ova grupa srpskih rukopisa razvija istu prvobitnu redakciju, koja je unijela u slavenski prijevod prologa samo spomenute ruske sastave prvog sloja. U ovoj A-redakciji nema moralno-poučnih dodataka.

Redakcija B.

U ovu grupu bugarskih i bugarsko-srpskih tekstova idu rukopisi: Hludov. 189 iz prve polovice XIV. v., Lesnovski iz 1330. v., Kovačevića iz istog doba, Pogodinov 58 iz 1339. i Rumjancevski 319 također iz prve polovice XIV. vijeka. U tim tekstovima pored starih ruskih žitija dolaze: a) ruski sastavi drugog sloja – žitija sv. Olge i sv. Teodosija i podatak o osvećenju crkve sv. Georgija u Kijevu; b) podatak o sv. Ćirilu 14. februara i žitije sv. Ćirila i Metodija 25. augusta, koji su poznati po ruskim prolozima II. redakcije, ali za koje se može pretpostaviti da su se nalazili u izgubljenim tekstovima I. ruske redakcije. Rukopisi ove grupe dodaju na taj ruski sloj podatke o bugarskim svecima, koji se javljaju u liturgijskim sinaksarima XIII.–XIV. vijeka, sv. Petki, sv. caru bugarskom Petru, sv. Jovanu Rilskom i lokalnim svecima sv. Gavrilu Lesnovskom, i sv. Joakimu Osogovskom.

Nema nijednog južnoslavenskog teksta, koji bi imao ruska žitija ili spomene trećeg sloja I. redakcije o sv. Leontiju Rostovskom, sv. Mihailu Černigovskom, sv. Vladimiru, o osvećenju Desjatine crkve i o sv. Andreju Jurodivom.

Iz toga bi se moglo zaključiti, što se tiče ruske redakcije:

1. U izvorima nema podloge za pretpostavku, da bi postojala prvobitna redakcija slavenskog prologa bez ruskih sastava prvog sloja.

2. Ruski predložak, koji je poslužio za formiranje najstarije južnoslavenske A-redakcije, sačuvane u srpskim tekstovima, nije imao moralno-poučnih sastava, a sadržavao je podatke o sv. Borisu i Gljebu, Teodosiju i Mstislavu. Prema tome nema podloge za pretpostavku, da je sv. Mstislav naknadno unesen u prvobitni tekst. U tom slučaju prvobitni tekst slavenskog Prologa postao je iza 1132. g.

3. Najstariji sačuvani ruski tekstovi, Sofijski 1324. s kraja XII. – poč. XIII. v., Lobkovski iz 1262. g. i dr. svakako ne predstavljaju prvobitnu rusku redakciju, već njezinu kasniju preradu, s ruskim hagiografskim podacima drugog sloja i s moralno-poučnim sastavima. U isti drugi sloj mi ubrajamo i nekoliko podataka, kojih nema u Sof. 1324, ali koji se javljaju u južnoslavenskim rukopisima redakcije B.

4. Prema nekim kasnijim sastavima, koji se javljaju još u rukopisima I. ruske redakcije, a nisu ušli u južnoslavenske rukopise, zaključujemo, da se može pretpostaviti postojanje grupe sastava trećeg ruskog sloja, koja nije utjecala na južnoslavenske redakcije.

5. Nijedan od podataka o južnoslavenskim svecima, koji se javljaju u južnoslavenskim rukopisima A i B redakcije, ne dolazi u rukopisima I. ruske redakcije, i prema tome tih sastava nije bilo ni u prvobitnom tekstu (koliko se radi o svecima X.–XI. vijeka, kao što su prepod. Jovan Rilski, Prohor Pčinjski i dr).

Da li bismo smjeli odrediti A-redakciju kao izrazito srpsku, a B-redakciju kao bugarsku? U A-redakciji pored srpskih rukopisa nalazimo rukopis Hludova 191, koji Popov karakterizira kao srednjobugarski XV. vijeka. Međutim taj je rukopis očividno makedonski i po svojoj prilici još iz posljednje četvrti XIII. stoljeća, te bi prema sadržaju mogao da bude izrađen na podlozi srpskog predloška. S druge strane u B-redakciji rukop. Hludova 189 i Rumjancevski 319 jesu srpski tekstovi, ali pojedini ostaci bugarizama i žitija bugarskih svetaca upućuju na pretpostavku, da su prepisani s bugarskih predložaka. Važno je, da je najveći broj rukopisa u svakoj od tih grupa izrazito srpski ili bugarski i to nam daje pravo, da navedenu razliku u jezičkim recenzijama povežemo s razlikom sadržajnih redakcija.

Nema točnih podataka, na osnovu kojih bi se moglo odrediti sigurno vrijeme prijelaza ruskog predloška na Balkan. Predložak A-redakcije mogao je da prijede uskoro nakon svoje pojave u Rusiji, možda još u četvrtom deceniju XII. vijeka. Međutim, treba imati u vidu u jednu ruku, da je u prve dvije trećine tog stoljeća, do Nemanje, Srbija bila pod vrhovnom vlasti Vizantije, a politički orijentirana prema Zapadu i vjerojatno nije stajala u direktnim vezama s Istočnom Evropom, a u drugu ruku u to vrijeme još nije bilo srpskog manastira u Svetoj Gori, gdje bi se mogla stvoriti kojiževna veza između Srba i Rusa. Terminus ante quem po svojoj prilici određuje se odsustvom u A-redakciji sastava o sv. Olgi, koji je prešao u kasniju B-redakciju, a koji se nalazi u Sof. 1324 s kraja

XII. – poč. XIII. vijeka. Možda bi se mogao uzeti u obzir podatak o prijenosu mošti sv. Borisa i Gljeba »u novu crkvu veliku«, koji nalazimo u rukopisima A-redakcije. Ako se tu radi o prijenosu njihovih mošti 1175. g., to bi značilo, da je taj podatak unesen u rusku prvobitnu redakciju poslije te godine, a prije prijelaza predloška na Balkan, što bi se slagalo s prednjom napomenom o vjerojatnosti pojave srpskog prologa tek u doba Nemanje. U tom slučaju bilo bi razumljivo, zašto je pomen sv. Simeuna izostavljen u više srpskih prologa, koji su pisani prema starijim predlošcima nastalim još za njegova života.

Što se tiče redakcije B, koja ima ruske sastave drugog sloja, sigurno je ona mlađa od srpske A-redakcije. Svi rukopisi ove grupe idu u prvu polovicu XIV. vijeka, što daje taj datum kao terminus ante quem. Što se tiče unutrašnjih podataka, može se skrenuti pažnja na to, da nekoliko domaćih spomena idu sigurno u kraj XII. i u poč. XIII. vijeka. To su: prijenos sv. Petke u Trnovo u doba Jovana Asena II, prijenos Jovana Rilskog u Trnovo 1195. i prijenos sv. Gavrila Lesnovskog u Trnovo ili u isto doba ili u doba Jovana Asena II. Podatak o sv. Joakimu Osogovskom mogao je da bude unesen tek u vezi s podizanjem hrama u doba kralja Milutina, što bi datiralo Rumjancevski prolog vremenom iza 1282. g., a isto bi se mogle nagadati i o vremenu unašanja žitija sv. Prohora Pčinjskog. Mogla bi se skrenuti pažnja i na to, da ni u jednom rukopisu B-redakcije nema spomena o prijenosu mošti sv. Ilariona Meglenskog i o prijenosu mošti sv. Mihaila Vojina u Trnovo, koji su podaci ušli s njihovim žitijima u kasniji »stišni« prolog XIV. vijeka. Oba su ta događaja bila u doba cara Kalojovana, t. j. prije 1207. g., te bi se odsustvo podataka o njima u B-redakciji mogle objasniti hipotezom o postanku te redakcije prije 1206. g. To bi se slagalo s pretpostavkom Speranskog, da se druga južnoslavenska redakcija prologa formirala u doba postanka drugog bugarskog carstva.

Prema tome postanak obiju južnoslavenskih redakcija, srpske i bugarske, ne bi bio odvojen velikim vremenskim razmakom – najviše oko četvrt stoljeća. U taj razmak pada po svojoj prilici i formiranje drugog sloja ruske I. redakcije.

Speranski je mislio, da je slavenski prijevod prologa nastao u Carigradu, jer »u slavenskom tekstu (drukčije u njegovu grčkom originalu) nalazimo sasvim posebne, lokalne spomene i liturgijske podatke, koji se tiču samo carigradskih crkava i njihovih svetaca i koji se na drugim mjestima ne svetkuju«. ¹⁰⁰ Navedeni razlog ne može da se uzme u obzir, jer grčki tekst Konstantinova prologa nije sačuvan i prema tome Speranski nije mogao da uporedi podatke slavenskog prijevoda sa njegovim grčkim predloškom, već samo s podacima Vasilijeva menologija. Međutim, arhim. Sergij vrlo je lijepo pokazao, baš na osnovu dodanih carigradskih podataka, da je redakcija Vasilijeva menologija izvršena u Carigradu, i to u Studijskom manastiru, kojeg ustavu bio je prilagođen taj sinaksar. Kao manje vjerojatnu mogućnost Speranski je pomišljao i na

¹⁰⁰ Speranskij, Ist. dr. rus. lit., str. 211.

Atos, gdje je već u XI. stoljeću postojao ruski manastir. Možda bi u pri-
 log ovoj mogućnosti išao podatak inventara ruskog svetogorskog mana-
 stira iz 1142. g. o četiri ruska sinaksara u njegovoj biblioteci.¹⁰⁷ Ako se
 tu radi zaista o rukopisima ruskog prologa, onda bi se u jednu ruku time
 odredio terminus ante quem za njegov postanak (točnije između 1132. i
 1142. g.), a u drugu ruku moglo bi se zaključiti, da su se naš u tim go-
 dinama u ruskom manastiru izrađivali rukopisi za razne naručioce, jer
 za njegovo malobrojno bratstvo sigurno nisu bila potrebna četiri pri-
 mjerkica prologa.¹⁰⁸ Međutim protiv svetogorskog podrijetla slavenskog
 prologa najozbiljnije govori odsustvo ma kakvih lokalnih unutarnjih po-
 dataka. U drugoj četvrti XII. vijeka, kad se prolog prevodio, Atos je već
 imao veliku plejadu svojih proslavljenih podvižnika, Petra i Atanasija
 Atonskih, Jovana Ivira i druge, te se ne bi dalo objasniti, zašto sveto-
 gorski redaktori-prevodioci pored ruskih hagiografskih podataka nisu
 dodali nijednog lokalnog. Zato mi se čini, da je ipak najvjerojatnija mo-
 gućnost, da je prijevod prologa izvršen u Rusiji, gdje se uopće vodila
 široka akcija za prevođenje grčkih djela. O tome direktno govori Nesto-
 rov Ljetopis pričajući, da je Jaroslav Mudri »sakupio mnogobrojne pi-
 sare« i da je s njima prevodio (»perekładyvale«) knjige sa grčkog jezika
 na slavenski. Prema Sobolevskom, ovo »svjedočanstvo« dopušta pretpo-
 stavku, da su se prijevod djela grčke književnosti sa grčkog jezika na
 slavenski vršili u Rusiji ne samo za Jaroslava, već i za njegovih nasljed-
 nika, pa i uopće u domongolsko doba, jer u to doba nije kod nas bilo
 nedostatka u ljudima, koji su bili sposobni da prevode sa grčkog jezika
 na slavenski, i jer slavenski prijevodni poslanica grčkih patrijarha ruskim
 knezovima i sastava ruskih mitropolita Grka već nesumnjivo pripadaju
 Rusima.¹⁰⁹ Postoji i drugo karakteristično svjedočanstvo u Ljetopisu,
 kako je sv. Teodosije tražio tekst studijskog ustava za svoj manastir, te
 je našao jedan primjerak kod studijskog monaha Mihaila, koji je došao
 u Rusiju iz Grčke s mitropolitom Georgijem, a drugi primjerak naručio
 je direktno iz Carigrada, gdje mu ga je prepisao njegov monah Efrem,
 koji je tada boravio u Carigradu.¹¹⁰ Mislim, da bi se kod nagađanja o
 mjestu postanka slavenskog prijevoda morao uzeti u obzir podatak o
 knezu Mstislavu, koji je ušao u prvobitni tekst pored sv. Borisa i Gljeba
 i sv. Teodosija, a nisu uključeni podaci o drugim ruskim svecima: muče-

¹⁰⁷ Akty russkago na svjatom Afone monastyrja sv. Panteleimona, Kiev, 1872, str. 54-55; isp. A. Soloviev, Istorija russkago monašestva na Afone (Zapiski Russkago naučnago instituta v Belgrade, Vyp. VII, 1932, str. 142-143); članak je izašao i na francuskom jeziku - Histoire du Monastère Russe au Mont Athos (Byzantion, VIII, 1933, 213-238); V. Mošin, Russkie na Afone i rusko-vizantijskie otnošeniya v XI-XII vv. (Byzantinoslavica, t. XI, 1950, str. 36).

¹⁰⁸ Speranskij, IORIS XXVI, str. 176 i 189 skrenuo je pažnju na ovaj podatak iz 1142. g., kao na mogući terminus ante quem za postanak slavenskog prologa. O broju bratstva u Ruskom manastiru u to doba prema podacima navedenog inventara vidi Mošin, op. cit. str. 33-38.

¹⁰⁹ Sobolevskij, Osobennosti russkih perevodov do-mongoljskago perioda (Sbornik ORIS t. 88, 1910, str. 162).

¹¹⁰ Isp. Sobolevskij, op. cit., str. 168.

nicima (Varjag Feodor sa sinom Ivanom), svetim knezovima (sv. Olga i sv. Vladimir), podvižnicima (prepod. Antonije Pečerski) i svetiteljima (kao sv. Mihail, prvi mitropolit Kijevski). Da nije možda baš sam taj veliki knez, za koga se zna, da je bio u živim i političkim¹¹¹ i kulturnim vezama¹¹² sa Carigradom, bio inicijator za slavenski prijevod prologa? Ako je taj posao bio izvršen u njegovoj zadužbini, manastiru sv. Teodora, gdje se on sam pred smrt zamonašio i gdje su kasnije bile njegove mošti, u tom slučaju bilo bi razumljivo, zašto je baš njegov spomen ušao u prvobitni tekst prijevoda i zašto se to moglo desiti tako brzo nakon njegove smrti.

III

Navedenu hipotezu o zajedničkom rusko-južnoslavenskom radu na stvaranju slavenskog prologa Speranski je stavio u okvir šire studije o uzajamnim odnosima između ruske i južnoslavenske književnosti, gdje je dao dugačku listu južnoslavenskih književnih spomenika XIII. i XIV. v., koji su prepisani s ruskih predložaka ili su izrađeni na podlozi ruskih tekstova. U tom radu on je pokazao, da pored poznate činjenice moćnog bugarskog utjecaja na Rusiju pri stvaranju ruske književnosti u prvom stoljeću nakon pokrštenja, postoje brojni primjeri obrnutog prijelaza ruskih književnih djela Južnim Slavenima, koji svjedoče, da Rusija nije bila samo ona strana, koja je primala, već da je i sa svoje strane mnogo od svog kulturnog bogatstva predala balkanskom Slavenstvu. »Od relativno malobrojnih tvorevina ruske književnosti XI.–XIII. vijeka dosta znatan njihov broj postao je poznat i na jugu Slavenstva«. Speranski navodi tu više originalnih ruskih djela, zatim više ruskih prevedenih djela iz vizantijske književnosti, pa niz južnoslavenskih liturgijskih rukopisa, koji nose jasne tragove prijepisa s ruskih predložaka.

Ia kao historičar htio bih da stavim te činjenice i napose pitanje o pojavi slavenskog prologa kod Južnih Slavena u što uži hronološki okvir i u što bližu vezu s historijskom okolinom, koja bi mogla da stvori pogodne prilike za formiranje navedenih književnih odnosa. Nauka je uspjela da utvrdi takve uvjete za nekoliko karakterističnih razdoblja u historiji slavenske književnosti i uopće prosvjete. Tako prvi široki talas bugarskog utjecaja na rusku književnost u XI. vijeku nalazi objašnjenje

¹¹¹ Kći kn. Mstislava, Dobrodeja Evpraksija bila je udata za vizantijskog princa, carevića Aleksija; God. 1130. Mstislav je poslao u Carigrad, radi interniranja svoje neprijatelje, Polocke knezove sa ženama i s djecom, što se moglo učiniti samo sa pristankom vizantijskog cara. U doba Mstislava došao je u Kijev iz Carigrada novi mitropolit Crk. Mihail II (1131. g.). Vidi Mošin, prvi dio citiranog rada u Byzantinoslavica IX, 83–84.

¹¹² Postoji podatak, da su kod Mstislava došla tri pojca iz Grčke, od kojih je kasnije Manojlo »pjevec gorazdi« bio postavljen za episkopa u Smolensku. Najčruveniji kulturni spomenik vezan za ime Mstislava – raskošno evanđelje, koje je dobilo dragocjeni uvez u Carigradu (vidi Mošin, ibid.)

u potrebama novohristijanizirane Rusije da stvori kršćansku književnost na slavenskom jeziku.¹¹³ Bilo je prirodno, da se ona pritome obrati na susjednu slavensku zemlju, koja je nešto prije prišla kršćanstvu i u toku X. stoljeća stvorila slavensku literaturu u sjajnoj književnoj školi Simeuna Velikog. S druge je strane, vjerojatno pogodnu priliku za širenje bugarskog utjecaja u ruskoj književnosti u dotično doba činilo i vizantijsko osvojenje Bugarske, koje je trebalo da izazove emigraciju mnogih predstavnika višeg kulturnog sloja zemlje na Sjever, kuda su ti ljudi nosili svoje bogatstvo, dragocjene rukopise. Analogne uvjete nalazimo u drugom razdoblju južnoslavenskog utjecaja na rusku književnost u XV. vijeku, u doba kada je Rusija, oslobođena od tatarskog jarma i zanesena idejom »Trećeg Rima«, težila da se i prosvjetno uzdigne iznad zaostalosti tatarskog doba, te je i sama tražila književna djela u drugim pravoslavnim zemljama i rado je primala mnogobrojne izbjeglice sa Balkana. Ovi su ispred Turaka išli u Rusiju sa svojim rukopisima, noseći onamo svoj pravopis, svoj tip pisma i svoju knjižnu ornamentiku, što je revolucionarno prekinulo prirodni razvoj domaćih književnih i skriptorskih tradicija.¹¹⁴ Dosta je rasvijetljeno treće razdoblje u historiji južnoslavensko-ruskih književnih odnosa – doba obrnutog utjecaja ruske književnosti u XVII. vijeku, kad je pravoslavni Istok čekao, da ga Moskva oslobodi od Turaka i kad su povorke crkvenih dostojanstvenika i predstavnika raznih manastira neprestano putovale u Rusiju, tražeći tamo novčanu pomoć i noseći odande crkvene sudove, odežde i štampane knjige za bogoslužje.¹¹⁵ Još je bolje poznata historija ruskog kulturnog utjecaja na Balkanu u XVIII. vijeku u vezi s političkim planovima u pothvatima Petra Velikog i s popularnošću njegovih reformama na stvaranju nove prosvjete, napose značaj onih 400 primjeraka ruskog bukvara i 100 primjeraka ruske gramatike Meletija Smotrickog, koje je donio Maksim Suvorov za prvu rusko-srpsku školu, gdje su izrađeni osnovi »slaveno-

¹¹³ Objašnjenju pitanja, zašto je baš Bugarska postala glavni prenosilac vizantijskog kulturnog blaga u Rusiju u X–XI. v. posvećena je knjiga *M. D. Priselkov, Očerki po cerkovno-političkoj istorii Kievskoj Rusi X–XII vv. S. Peterburg, 1913* (Zapiski Istorisko-filologičeskago fakulteta S.-Peterburgskago universiteta, t. 116); vidi takođe *Speranskiĭ, Ist. dr. rus. lit., str. 287–291*; *V. Istrin, Očerki istorii drevnerusskoj literatury domongolskogo perioda XI–XIII v. v. Petrograd, 1922, str. 14 i d.*; *M. Tihomirov, Istoričeskie svjazi russkago naroda s Južnymi Slavjanami s drevnejših vremen do poloviny XVII. v. (Slavjanskij Sbornik, Moskva, 1947., str. 162–180)*; *Istorija Bolgarii, izd. Institut Slavjanovedenija Ak. n. SSSR pod redakcijej P. Treťjakova, S. Nikitina i L. Baleva, t. I, Moskva, 1954, str. 152–162.* Nažalost nije mi pristupačna rasprava *I. Snegurova, Duhovno-kulturni vrzki meždŭ Bolgarija i Rusija prez srednite vekove, Sofija 1950*, koja je citirana u prethodnom djelu.

¹¹⁴ *A. Sobolevskij, Južnoelavjanskoe vlijanie na russkuju piš'mennost v XIV–XV vekah, S.-Peterburg, 1894.*

¹¹⁵ Građu za odnose Rusije prema pravoslavnom Istoku pribrali su uglavnom: *A. Muravjev, Snošenija Rossii s Vostokom po delam cerkovnym. I, 1852, II, 1860*; *N. Kaptelev, Harakter otnošenij Rossii k pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII stoletijah, Moskva, 1885*; građu za srpsku historiju iz ruskih arhiva i biblioteka sistematski je prikupio i obradio *St. Dimitrijevič u raspravi »Odnšaĭi pečkih patrijarha s Rusijom« u Glasu Srp. akad. LVIII (1900), LX (1901) i u zbirakama dokumenata u Spomeniku Srp. akad. XXXVIII (1900), XXXIX (1903), LIII (1922) i LV (1922).*

srpske« književnosti.¹¹⁶ Nije potrebno, da se zaustavljamo na pojedinim razdobljima ruskog književnog utjecaja na Balkanu u XIX. vijeku, pa i na činjenici značajnih utjecaja najnovije ruske socijalističke književnosti na naš književni jezik, koji su se ispoljili pred našim očima u ovom posljednjem deceniju formiranja i naučne i lijepe jugoslavenske književnosti na novim temeljima socijalističke kulture. Sve nam to jasno svjedoči, da takve bitne kulturno-historijske pojave nisu rezultat nekih neodređenih, apstraktnih estetskih faktora ili zahtjeva momentanog književnog ukusa, već da stoje u najužoj vezi sa čitavim životom naroda i napose s najvažnijim činjenicama njegove političke historije, koje u jednu ruku same rezultiraju iz prilika i potreba ekonomske i socijalne sredine, a u drugu ruku i same utječu na njezin život.

Tako mi se čini, da brojni primjeri južnoslavenskih pozajmica iz ruske književnosti, koje su pokazali Sobolevski i Speranski, ne izgledaju kao posebne i slučajne pojave u općem okviru uzajamnih književnih odnosa slavenskog Balkana s Istočnom Evropom, već da predstavljaju karike zajedničkog lanca u jednom konkretnom procesu ruskog utjecaja na Balkanu i da taj proces može da bude vremenski smješten u razmak između spomenutih talasa južnoslavenskog utjecaja na rusku književnost: bugarskog u XI. vijeku i bugarsko-srpskog u XV. stoljeću.

Rasprava Speranskog, koja je 1921. g. izašla u Izvjestijama otdeljenja ruskog jezika i slovesnosti Akademije nauka, zbog tadašnjih prilika nije došla k nama u znatnijem broju primjeraka i nije dobila širi publicitet, iako su pojedini podaci tretirani u naučnim raspravama Belića, Čorovića i dr. Zbog toga, a i zbog naročite važnosti te građe za naš problem potrebno je, da ukratko prebrojimo činjenice, koje navodi Speranski.

A) Originalna ruska djela:

Mitropolita Jovana I († prije 1039). Služba sv. Borisu i Gljebu. Nalazi se u srpskom mineju Hludova br. 160 iz XIII.–XIV. v., s rusizmima. Prešla je na Balkan ne kasnije od XIII. v., a možda i ranije, jer se već u XII. v. ova služba u Rusiji komplicirala, a ovdje se nalazi još u staroj redakciji, iako ponešto prerađena.

Mitropolita Ilariona (1051–1054) »Slovo o zakonu i blagodati«: iskorišteno je u Domentijanovu Žitiju sv. Simeuna.

Mitropolita Ilariona »Nakazanije k otrekšimsja od mira ili poslanije k bratu stolpniku« – u srpskom rukopisu XIV.–XV. v.

Sv. Feodosija Pečerskog († 1074) »Slovo o vjeri varjaškoj« – u tri srednjobugarska rukopisa XV.–XVI. v.

Mitropolita Ioana II (1080–1089) Kanonički odgovori: uneseni su u bugarske »Zapovijedi svetih otaca o velicem poste« kao »pravilo o ženah jereov vzjatyh v polon i vernavšihsja domoj«. Bili su poznati u bugarskoj književnosti ne kasnije od XIII. vijeka.

Prepod. Nestora (kraj XI. – poč. XII. v.) »Žitije Feodosija Pečerskog«: u srpskim tekstovima XIII.–XIV. v. i XIV. v. Istočni bugarizmi

¹¹⁶ Osnovno djelo: J. Škerlić, Srpska književnost u XVIII. veku (Posebna izdanja Srp. akad. XXIX), 1909.

svjedoče, da je žitije Teodosija najprije prešlo u Bugarsku, gdje je bilo skraćeno i u takvu obliku kasnije prešlo u srpske rukopise.

Kirila Turovskog (kraj XII. – poč. XIII. v.) »Pritča o bjelorizce« u srpskom Zborniku popa Dragolja XIII.–XIV. v.; bez bugarizama, ali sa rusizmima.

Istog Kirila Turovskog »Pritča o čelovečstoj duši i o telesi i o prestuplenii božiih zapovedej i o voskresenii teles' i o buduščem sude i o muce« (priča o slepe i hromce); u berlinskom Zborniku XIII. v., s bugarizmima.

Kirila Turovskog »Pritča o tele človeči i o duši i o voskreseni mrtvih« u istom Zborniku.

Kirila Turovskog »Molitva na v'su sedmicu« u Psaltiru Gavriila Troičanina iz XVII. v. i u Psaltiru Bogišićevce biblioteke XVI. v.

B) Ruski prijevodi vizantijskih djela:

Svetosavska krmčija izrađena na podlozi ruskog teksta. Stručnjaci nisu složni u pitanju stepena originalnosti Savina rada, ali sam S. Troicki, koji zastupa mišljenje potpune originalnosti srpske krmčije, priznaje na nekoliko mjesta, da je sv. Sava imao pred sobom i tekst ruske krmčije. Svakako, na više mjesta može se utvrditi potpuna sličnost Savine krmčije s Jefremovskom.

»*Knigi zakonnie*« – vizantijski pravni zbornik preveden u Rusiji u XII.–XIII. v. Speranski misli, da je ruski prijevod prešao na Atos, gdje je dobio jugoslavizme u jeziku i opet se vratio u Rusiju; veže i ovu pozajmicu za ličnost sv. Save.

Pčela, ruski prijevod XII. v.; srpski izvod XIV. v. ima bugarizme iznad sloja južnorusizama.

Monostihovi Menandra Mudrog, srpski rukopisi u skraćenoj redakciji nose tragove ruskog predloška (Sobolevski).

Prevod Evergetitskog tipika iskorišten za Hilendarski tipik sv. Save, prema Sobolevskom bio je ruske redakcije, prema Beliću crkvenoslovenski pod utjecajem ruske ortografije.

Povest ob Akire Premudrom: ruski prijevod ne kasnije od poč. XIII. v., a prema Grigorjevu čak XII. ili XI. v.; dolazi u glagoljskim i ćirilskim rukopisima; utjecaj se zapaža u sastavu »Reči izbranih mužej filosofov« i u »Žitiju Stefana Despota«.

Skazanija o sv. Nikoli javila su se u Rusiji iza uvođenja praznika prijenosa njegovih mošti u Bar krajem XI. v., a u tekstovima dolazi u XII. v.; ima srpskih i bugarskih tekstova XIV. v.; u bugarskom postoje rusizmi.

Konstantinov prolog.

Pored toga trebalo bi uzeti u obzir kao posebnu grupu djela, koja su prvobitno bila prevedena na Balkanu, odakle su prešla u Rusiju i kasnije se opet vratila Južnim Slavenima. Tako na pr. Jacimirski navodi t. zv. »ot apostolskih ustav kako podobajet žiti hristianu«. Grčki je tekst preveden u Bugarskoj u X. st. (dolazi u Svjatoslavovu Izborniku), kasnije

je bio izgubljen na Balkanu, ali se sačuvao u Rusiji, odakle se vratio Bugarima. Deset južnoslavenskih rukopisa ovog djela od XIII. do XVIII. vijeka, koje navodi Jacimirski, nastali su prema ruskom predlošku (Izv. ORJS XXXI/1, 210–216).

C) *Južnoslavenski rukopisi kopirani s ruskih predložaka:*

Vračansko evanđelje XII. v. (kraj stoljeća): bugarsko s rusizmima po cijelom tekstu.

Bugarsko evanđelje Akademije nauka SSSR XIII. – poč. XIV. v.

Hludonski minej za juli br. 160 XIII.–XIV. v.

Zajkovski trebnik XIV. v. s rusizmima. Prema Sreznjevskom trebnik je prvobitno preveden u Bugarskoj, odakle je došao u Rusiju, onda se opet vratio Bugarima i preko njih Srbima.

Ima i drugih starih južnoslavenskih rukopisa s tragovima zavisnosti od ruskog predloška.

Konačno, sama činjenica, koju je utvrdio Belić, da je raška redakcija srpskih ćirilskih spomenika stvorena pod jakim utjecajem ruskih tekstova,¹¹⁷ govori o tome, da je sv. Sava morao čitati takve tekstove. Mislim, da to ne bi mogla da budu dva ili tri djela pročitana za vrijeme kratkotrajnog Savina života u ruskom manastiru, već je takva dalekosežna reforma mogla da bude rezultat samo dugotrajnog studiranja ruskih književnih djela. Može se pretpostaviti, da će sistematski jezički studij knjižnog blaga Hilendarske biblioteke otkriti tamo još drugih djela, koja su u srpsku književnost došla preko ruskih predložaka.

Speranski karakterizira navedenu grupu pozajmljenih ruskih spomenika kao »djela općekršćanska, vizantijska, podražavalačka« za razliku od djela originalne profane književnosti, kao što su Ljetopis, Poučeniije Vladimira Monomaha, Slovo o polku Igoreve, koja nisu prešla na Balkan. Ja bih rekao, da je pored toga važno istaći činjenicu praktično-erkvenog značaja navedenih djela za tadašnji crkveni život. To su u prvom redu spomenici kanonskog prava, kao što je Krmčija, koju je iskoristio Sava za svoj Nomokanon, Evergetitski tipik, kanonski odgovori mitropolita Jovana II, »od apostolskih ustav«. Zatim liturgijska djela kao služba sv. Borisu i Gljebu (i vjerojatno služba prepod. Teodosiju, koji je unesen u južnoslavenske liturgijske mjesečoslove), pa vezana uz to hagiografska literatura, u prvom redu žitija istih svetaca, a onda veliki hagiografski zbornik, prolog, koji je bio potreban i za manastirske službe i za čitanje u trpezariji. Onda asketska literatura i pouke, koje se tiču monaškog života; spomenici slavenskog propovjedništva kao Slova mitropolita Ilariona i Kirila Turovskog; konačno, zbornik didaktične književnosti kao Pčela. Posebnu pažnju privlače rukopisi evanđelja i apostola s jasnim tragovima ruskih predložaka. Ako takvih primjera nije zahilježen veći broj što se tiče jezika tekstova, to vrlo mnogo takvih tragova nalazimo u sadržaju evanđeoskih i apostolskih sinaksara. Skoro svi

¹¹⁷ A. Belić, Učešće sv. Save i njegove škole u stvaranju nove redakcije srpskih ćirilskih spomenika (Svetosavski zbornik, knj. I, Rasprave; Posebna izdanja Srp. akad. knj. CIV), Beograd, 1936, str. 211–276.

tekstovi evanđelja i apostola iz XIII. i poč. XIV. vijeka, do kojih sam mogao doći, sadržavaju ruske praznike: sv. Borisa i Gljeba, sv. Teodosija Pečerskog, Osvećenje crkve sv. Georgija u Kijevu i prijenos mošti sv. Nikole u Bari – praznik, koji nije ušao u kalendar grčke crkve. Pretpostavljam, da ovo prodiranje ruskog liturgijskog kalendara k Južnim Slavenima, koje možemo konstatirati od kraja XII. v., nije moglo da bude rezultat slučajnih pozajmica, već samo posljedica kanonskih odluka srpske i bugarske crkve.

Hronološki okvir za niz navedenih činjenica, koje govore o pojavi ruskih predložaka na Balkanu, određuje se dosta sigurno. To se tiče u prvom redu ruskih književnih utjecaja u srpskim djelima, koja su nastala u vezi s književnim i crkveno-prosvjetnim radom sv. Save. Ako zaista rusizmi Hilendarskog tipika upućuju na ruski tekst Evergetitskog tipika, odnosno staroslavenski prijevod, koji je prošao kroz rusku sredinu, to djelo trebalo je da bude u rukama sv. Save već krajem XII. vijeka. Sva je prilika, da je za života sv. Save došlo u Hilandar Ilarionovo Slovo o zakonu i blagodati, koje je iskoristio Savin učenik Domentijan. Tačno je datiran postanak Savina Nomokanona odmah nakon ustanove srpske autokefalije 1219. g.: rukopis ruske Krmčije, kojim se sv. Sava poslužio pri izradi svog djela, očevidno je ovamo došao ranije. S imenom sv. Save Spermanski veže i pojavu prijevoda »Knjiga zakonih«. Obično se te pojave tumače ličnim vezama sv. Save s ruskim manastirom u Svetoj Gori. To je prirodno i razumljivo, ali ja bih istaknuo i ovdje pitanje razloga, koji je morao Savu uputiti na rusku literaturu. To je bila potreba hitnog stvaranja kanonske, didaktičke, asketičke i hagiografske književnosti, kako za Nemanjin i Savin manastir na Atosu, tako i za manastire u njihovoj domovini, kuda je Sava nastojao da prenese »svaki obraz« svetogorskog monaštva, a što je najvažnije, za novoutemeljenu samostalnu srpsku crkvu, koja nije mogla da živi bez kanonske literature na slavenskom jeziku. To se pitanje moralo pojaviti u Srbiji znatno ranije – odmah nakon političkog oslobođenja od vizantijske vrhovne vlasti u doba Stefana Nemanje, te je stvaranje autokefalije činilo samo posljednji završni momenat u procesu, koji se organski razvijao u toku 50 godina. Spomenuli smo značajnu činjenicu, da većina srpskih rukopisa prologa nemaju spomena sv. Simeuna i sv. Save, što se ne bi dalo objasniti, kad bi se srpska redakcija počela razvijati tek poslije njihove smrti. To po našem mišljenju upućuje na zaključak, da je ruski rukopis prologa vjerovatno došao u Srbiju još u doba Nemanje, a lične veze njegova sina Save s ruskim svetogorskim manastirom vjerovatno su omogućile lakše nabavljanje takve ruske literature.

Mislim, da se kod tog pitanja mora skrenuti pažnja i na još jednu okolnost, koja može da objasni potrebu traženja kanonske i liturgijske literature u Rusiji. To je poznata činjenica Nemanjine borbe s bogumilstvom, koje je po riječima njegova sina i biografa, Stefana Prvovjenčanog, u početku Nemanjine vlade poplavilo čitavu zemlju. Posebna pažnja, koju Savino Žitije sv. Simeuna posvećuje sistematskom uništavanju bogumilske književnosti nakon osude tog pokreta na Nemanjinu saboru,

a u vezi s potpunim istrebljenjem bogumila po čitavoj zemlji,¹¹⁸ daje povoda vjerovanju, da se nakon sistematskog istrebljenja sumnjive literature jamačno osjetila vrlo velika oskudica u crkvenim knjigama. Nije slučajno, da se iz XII. vijeka sačuvao samo jedan srpski književni spomenik – Mirosavljevo evanđelje, koje se do prijelaza u Hilandar nalazilo u rukama tog kneza i time bilo osigurano od inkvizitorske revizije. Ako su vrhovni crkveni krugovi i dvor vjerovali, da je zaista bogumilstvo okužilo čitavu zemlju, svaki je književni spomenik, a napose liturgijski, mogao da se čini sumnjivim i opasnim po pravu vjeru, pa se vjerojatno time u znatnoj mjeri može objasniti, da nemamo srpskih rukopisa iz doba do sv. Save. Ne bi možda bila smjela pretpostavka, da su u kategoriju sumnjivih knjiga došli i glagoljski rukopisi, pa bi se i time dala protumačiti činjenica potpunog nestanka glagoljske tradicije na teritoriju Nemanjićke države, dok se ti tragovi nalaze na susjednim teritorijama. Sama činjenica nemilosrdnog i bezobzirnog uništavanja sumnjive literature postaje dosta shvatljiva, ako se sjetimo samo analognog uništavanja »starovjerske« crkvene knjige iz historije ruskog raskola u XVII.–XIX. vijeku.

Trebalo je mjesto uništene sumnjive literature stvoriti novu, besprijekornu sa gledišta kanonske ispravnosti. Analogne činjenice iz historije ruske kulture u XVII. vijeku pokazuju, kako je i onda bilo teško pitanje ispravljanja crkvenih tekstova i kako se taj posao morao započeti prikupljanjem dobrih predložaka u pravoslavnim zemljama. Morala se poslati čitava ekspedicija na pravoslavni Istok radi traženja dobrih starih knjiga, te je Arsenije Suhanov donio u Moskvu samo iz Svete Gore 500 starih rukopisa. Tražiti takvu literaturu u Bugarskoj u XII. vijeku bilo je nemoguće, jer se u to doba Bugarska nalazila još u gorećem stanju, budući da je baš tamo bio izvor bogumilstva, koje se naročito širilo po bugarskim i makedonskim krajevima u XI. i XII. vijeku u doba vizantijske vlasti.¹¹⁹ Međutim u Rusiji ta su stoljeća bila doba bujnog kulturnog raz-

¹¹⁸ »A Sveti (Nemanja) izvedav ovu (ženu jednog velmože, koja je optuživala bogumile) pred sabor svoj, sabran protivu te lukave jeresi, izobličivši krivovjerje njihovo, i savetova se sa svetiteljem Jeftimijem i sa časnim crncima (monasima) i sa velmožama svojim, i nimalo ne zadecnev, posla na njih vojsku naoružanu od slavnihi svojih, govoreći »Revnajući porevnovah sa Gospodom Bogom svedržiocem«. Kao nekada prorok Ilija, koji je ustao na bestidne jereje, i on izobličivši bezboštvo njihovo, jedne popali, druge raznim kaznama kazni, treće progna iz države svoje, a domove njihove i sve imanje sakupiv, razda prokaženim i ubogim. Učitelju i načelniku njihovu jezik ureza u grlu njegovu, što ne ispoveda Hrista sina Božjeg, a knjige njegove nečastive spali, i izagna ga, zapretiv da ispovedaju i pominju po svim stranama prokleta ime. I na sve strane iskoreni tu prokletu veru, da se i ne pominje nikako u državi njegovoj ...« (Žitije Stevana Nemanje od Stefana Prvovjčanog po prijevodu M. Bašića u knjizi »Stare srpske biografije«, I, Srpska književna zadruga, Kolo XXVII, br. 180, Beograd 1924, str. 10; original u izdanju V. Corovića, Svetosavski zbornik, II, Beograd 1939, str. 27–30; isp. Fr. Rački, Bogumili i patareni, Rad. VII. 1869, str. 124–125, 2. izd. u Poseb. izd. Srp. akad., kni. LXXXVII. 1931, str. 376–377).

¹¹⁹ Isp. Rački, op. cit. Rad VII, 1869, str. 84–179, 2. izd. str. 341–376. Posebno je važan novi rad: D. Angelov, Bogumilstvo v Bolgarii (u ruskom prijevodu) pod redakcijom i s predislaviem Z. Udalcovoj, Moskva 1954.

voja uopće¹²⁰ i napose na polju književnosti, a njezina crkvena literatura, kako domaća tako i prijevodna, sigurno je u to doba uživala potpuni kanonski autoritet, jer se razvijala pod pokroviteljstvom ruskih mitropolita, koji su se na ovo mjesto postavljali iz Carigrada. Prirodno je bilo, da se Nemanjina narodna crkva obrati na taj izvor u potražnji predložaka za novi crkveno-književni rad. Mogla ih je dobiti preko Svete Gore, gdje je u analognom slučaju nakon pet stoljeća prikupljala takvu literaturu Rusija, posredovanjem tamošnjeg ruskog manastira, s kojim se u posljednjem deceniju XII. vijeka stvorile neposredne veze zahvaljujući odlasku sv. Save u ruski manastir.

Jedini izvor, koji sadržava navedeni podatak o Nemanjinoj akciji na suzbijanju bogumilskog pokreta, u kojeg vjerodostojnost nemamo nikakvih razloga da posumnjamo,¹²¹ ne navodi datum navedenih događaja. Ipak po tome što ga stavlja u razmak između bitke kod Pantina i zacarenja Andronika Komnina, Nemanjina se borba s bogumilima opravdano datira u god. 1172.–1180. U prilog takva datiranja mora se uzeti i vjerovatna veza tog događaja sa sličnom akcijom u Vizantiji, napose u Makedoniji. Žitije sv. Ilariona Meglenskog, koje govori o borbi protiv bogumilstva, isto tako kao ni Nemanjino žitije ne navodi datum tih događaja, ali ipak kaže, da je to bilo u doba Manojla, dakle prije 1180. godine.¹²² Bilo je izraženo mišljenje, da bi se Manojlove odluke protiv bogumila mogle datirati ranijim razdobljem njegove vlade, ali meni se čini, da njegov ukaz o istrebljenju bogumilstva i protjerivanju jeretika iz zemlje ne bi mogao nastati u tom razdoblju, kada je on sam bio sklon krivo-vjerju.¹²³ Nije isključeno, da je i Nemanjina akcija započeta pod nekim pritiskom, odnosno sugestijom iz Carigrada, jer je baš malo prije toga

¹²⁰ Vidi Istorija kulture drevnej Rusi. Domongolskij period. I. Materialnaja kultura. Pod redakcijom N. N. Voronina, M. K. Kargera, M. A. Tihanovoj, II. Obščestvennyj stroj i duhovnaja kultura. Pod red. N. N. Voronina i M. K. Kargera. Moskva-Leningrad, 1948–1951; Istorija ruskog iskusstva, izd. Akad. nauk pod redakcijom I. Grabarja, V. Lazareva i V. Kernenova, t. I–III, Moskva 1953–5.

¹²¹ N. Radojčić, Srpski crkveni sabori u Srednjem veku Beograd, 1940, str. 65–67; pregled pitanja i obranu autentičnosti podatka Prvovjedenčanog o Nemanjinu saboru protiv bogumila vidi: A. Solovjev, Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu (Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. V, 1953, Sarajevo) str. 15–24.

¹²² Žitije prepod. Ilariona Meglenskog od patr. Jeftimija izd. Daničić, Starine I, 1869, str. 65–85; isp. kratka žitija u izd. J. Ivanov, B'lg. starini, 418–420, Mošin, Cirijski rukopisi, I, str. 182; A. Jacimirskij, IORJS XIII, 1908, str. 149–160. Isp. Solovjev, op. cit. 12–15; Angelov, 126–129.

¹²³ O sklonosti cara Manojla prema bogumilstvu govori Ilarionovo žitije. Ako je podatak točan, vjerovatnije je staviti ga u prve godine Manojlove vlade, kad je sam patrijarh Kosma Atik bio optužen zbog bogumilstva i zbog toga morao napustiti prijesto 1147. g. (Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, II, 1925, Nr. 1351). Inače carski ukazi posvećeni raznim dogmatskim pitanjima idu u drugu polovicu Manojlove vlade, iza 1166. g.: vidi V. Grumel, Les restes des actes du patriarchat de Constantinople, vol. III, fasc. III, 1947, Nos 1059, 1060, 1062–67, 1073–75, 1080, 1109–17, 1121–23, 1124, 1132, 1148, 1153; Dölger, br. 1466, 1468, 1469, 1478 i t. d. Točnost podatka o progonima bogumila u doba cara Manojla potvrđuje Valsamon svojom osudom Manojlovih represalija (Rhallis-Potlis, Synt., I. 191).

Nemanja nakon svojih neuspjelih ustanaka morao priznati vrhovnu vlast vizantijskog cara i primiti obveze poslušnosti.¹²⁴ Ako je prema tome pokret protiv bogumilstva u Nemanjinoj državi bio u osmom deceniju (vjerojatno uskoro poslije 1172. g.),¹²⁵ akcija na obnavljanju crkvene književnosti morala je da se započne pred kraj istog decenija i da se vodi u čitavoj posljednjoj četvrti XII. vijeka. Može se nagađati, da i poznati podatak o dolasku ruskih kaluđera na dvor Nemanjin, koji su učinili toliki utisak na princa Rastka, da je pobjegao u svetogorski manastir, stoji u vezi s onim srpsko-ruskim vezama, koje su nastale u okviru književnih pothvata, koje mi pretpostavljamo.

Što se tiče bugarske književnosti, mi ne nalazimo toliko jasnih historijskih svjedočanstava o ličnoj ulozi glavnih ličnosti s kraja XII. i iz prve polovice XIII. vijeka kod prenošenja ruskih književnih djela u Bugarsku. Međutim, baš u bugarskim i makedonskim rukopisima naročito jasno se vidi prodiranje ruskih praznika u južnoslavenski kalendar u to doba. Do kraja XII. vijeka mi ne nalazimo takvih podataka, napose u staroslavenskim tekstovima, u Slepčanskom apostolu, u Miroslavljevu evanđelju, u makedonskom evanđelju popa Jovana u Jugoslavenskoj akademiji. Ali od kraja XII. vijeka ti se podaci javljaju u južnoslavenskim liturgijskim sinaksarima. U razvoju tog kalendara može se sad odrediti nekoliko postupnih slojeva, vrlo važnih sa kulturno-historijskog gledišta.

Najstariji sloj slavenskih praznika čine podaci vezani za život slavenskih apostola, koji su sigurno bili uneseni u kalendar za života njegovih učenika u prvoj polovici X. vijeka. To su: 1. *sv. Ćiril učitelj slovenski* 14. febr. – Ostromirovo evanđelje 1056/7. g., Ohridski apostol XII. v., Miroslavljevo evanđelje, vjerojatno staroslavenski predložak ćirilskog mjesecoslova iz Asemanova evanđelja; posebna služba u mineju XII. v.; 2. *Obretenije moščeј sv. Klimenta papeža rimskog* 30. januara – Ostrom. ev., Mirosl. ev., Ohrid. ap., Aseman. ev., Tipogr. ev. br. I iz XII. v., služba u Tipogr. mineju XII.–XIII. v.; 3 »*Uspenie blaž. Metodija, arhiep. moranskog, učitelja slovensku jeziku*« 6. aprila – Savina knjiga XI. v., Ohrid. ap., Aseman. ev.; služba u mineju XII. v.

Kao drugi sloj slavenskih praznika dolaze podaci o učenicima sv. Ćirila i Metodija, koje nalazimo u ponekim tekstovima iz XII. vijeka. To su sv. *Kliment episkop Velički* 23. jula – u Aseman. ev. i u kasnijim grčkim minejima žitije 27. jula u Zograf. »stišnom« prologu br. 47 iz

¹²⁴ Vidi *Stanojević*, Nemanja (God. Ćupića, XLII, 1933, str. 108–110); prema Kitanamu, Srbi su morali pomagati Manojlu u pohodu u Aziji 1175. g. (knj. VII).

¹²⁵ Kao što je to zapaženo već od Račkog, u vezi s likvidacijom bogumilskog pokreta u Srbiji treba da stoji njegov porast u susjednim zapadnim oblastima, napose u Bosni i u Dalmaciji, gdje se javljaju podaci o tome pred kraj XII. vijeka. Vidi *Rački*, Rad VII, str. 125 i d.; *M. Barada*, Šidakov problem bosanske crkve (Nastavni vjesnik XLIX, Zagreb, 1941, 398–411); *D. Kniewald*, Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima (Poseban otisak iz 270. knj. Rada) Zagreb, 1949, str. 9–13 i d.; *A. Solovjev*, Postanak i propast bosanske crkve (Prosvjetni radnik, Sarajevo, 1947) i čl. Bogumilstvo u Bosni (u Enciklopediji Jugoslavije Vol. I 1955, str. 641–644, gdje je navedena literatura).

XV. v.;¹²⁶ *sv. Jovan Eksarh* 31. jula – u Tipogr. evanđelju br. 54 iz XII. vijeka; *sv. Naum* 23. decembra dolazi u Zografskom prologu br. 47 iz XV. v. i u kasnijem rukop. Srečkovića, a pomen 20. juna nalazi se samo u kasnijim bugarskim djelima;¹²⁷ pomen *sv. Gorazda, Save i Angelara* praznuje se zajedno sa *sv. Klimentom*.¹²⁸ Vrlo je zanimljivo i značajno, da se ti podaci ne javljaju u balkanskim sinaksarima XIII. vijeka, a mjesto njih javljaju se u tim tekstovima pored navedenih staroslavenskih podataka podaci o ruskim praznicima XI. vijeka.

Ruski praznici, koji su ušli u ruski liturgijski kalendar u tom razdoblju, jesu *sv. Boris i Gljeb* 24. jula – Mstislavovo ev. do 1117. g., Jurjevsko ev. 1117.–1128., Dobrilovo ev. 1164. g., Kondakar XI.–XII. v., Arkadijev stihirar 1157. g. i dr.; *sv. Teodosije Pečerski* 3. maja – Stihirar XII. v., Kondakar 1207. g. i dr., kanonizacija je izvršena 1108. g.; *osvećenje crkve sv. Georgija u Kijevu* u sredini XI. v. 26. novembra – Minej XI. v., Aseman. ev.; *osvećenje crkve sv. Sofije u Kijevu* krajem XI. v. 2. novembra – Mstislav. ev., Ustav XII. v. i dr.; *osvećenje Desjatinne crkve u Kijevu* 996. g. 12. maja – Rumjanc. obihod XIII. v., Sinod. pergam. prolog 240 i dr.; *prijenos mošti sv. Nikole u Bari* 1089. g. 9. maja – Rumjanc. obihod XIII. v., Sofij. obihod XIII. v., Sof. minej XIII. v. i dr. Pri kraju XI. vijeka bilo je uneseno i praznovanje kn. Vjačeslava Češkog; vjerojatno uskoro nakon toga, možda početkom XII. vijeka – praznovanje *sv. Olge* 11. jula; u drugoj polovici XII. vijeka – praznik pokrova Bogorodice 1. oktobra, praznik Svemilostivog Spasa 1164.–1168. g., otkrivanje moštiju *sv. Leontija Rostovskog* 1164. g. – praznovanje je određeno 1190.–1194. g. Pet od navedenih ruskih praznika XI. vijeka ušli su u južnoslavenske sinaksare uz tekstove evanđelja i apostola.

U većem ili manjem broju ti ruski podaci dolaze skoro u svim južnoslavenskim sinaksarima iz XIII. i prve polovice XIV. vijeka, koje sam našao bilo u rukopisima,¹²⁹ bilo u literaturi.¹³⁰ Ovi posljednji podaci nisu

¹²⁶ Izd. J. Ivanov, Blgarski starini, dr. izd., 314–322 i Lavrov, Trudy slav. kom. I, 193–195.

¹²⁷ Oba su izdana od J. Ivanova, Blg. starini, 305–313 i od Lavrova, Trudy slav. kom. I, 180–192, gdje su navedena prethodna izdanja.

¹²⁸ M. Drinov, Novyj cerkovno-slavjanskij pamjatnik (Žurn. Min. nar. prosvj. 1835, Mart, 184–186) ukazuje, da je zajedničko praznovanje »sedmopočetnih« u Bugarskoj postojalo oko XV. v. (crkve i ikone), ali misli da je ustanovljeno tek u XIII. v. na osnovi Žitija sv. Klimenta.

¹²⁹ Pregledani su rukopisi u Jugoslavenskoj akademiji, u Sveučilišnoj biblioteci i u Muzeju Srba u Zagrebu; u Beogradu – u Srpskoj akademiji nauka, Narodnoj biblioteci, Univerzitetskoj biblioteci, Seminaru za jugosl. književnost, Patrijaršijskoj biblioteci i Muzeju Srpske crkve; u Biblioteci Matice srpske u Novom Sadu; u muzeju Sremske Mitrovice; u Univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani; u manastirima Dečanima, Peći, Cetinskom, Krki i dr.

¹³⁰ Pored podataka u djelu *arkhim. Sergija*, posebno je važan rad I. Sreznevskog, Drevnij russkij kafendarj po mesjačnym minejam XI–XIII. v. i njegovih Statji i zametki u Sborniku Otd. russ. jaz. i slov. I (1867), XV (1877) i dr.; opisi kolekcija, u kojima se nalaze južnoslovenski rukopisi. – Rumjanc. muzeja (*Vostokov*), Hludovske (*Popov*) i dr. Steta da postojeći opisi bugarskih kolekcija, kao i svetogorskih zbiraka, ne navode podatke iz sinaksara.

iscrpljivi, zato ih ne mogu da sistematski iskoristim za općenite zaključke. Što se tiče prvih – ovi pružaju vrlo jasnu sliku razvoja južnoslavenskih liturgijskih sinaksara. Od cca 175 pregledanih rukopisa 23 otpadaju na starije doba približno do prve trećine XIV. vijeka; ostali se tekstovi dijele na dvije posebne grupe: mjesececelove uz »sljedovane psaltire« i slične tekstove (40 rukopisa) i sinaksare uz evanđelja i apostole (112 rkp.). Obje posljednje grupe – od sredine XIV. vijeka do XVII. v. – postaju izvanredno stereotipne. Sinaksari uz evanđelja i apostole sadržavaju samo sv. Savu i sv. Simeuna¹³¹ (katkada uz sv. Petku, odnosno uz rijetke spomene lokalnih svetaca kao sv. Stefan Dečanski ili Krušedolski despoti). Mjesececelovi uz sljedovane psaltire redovno imaju pored toga staroslavenski spomen sv. Ćirila 14. II.; ruske praznike iz najstarijeg sloja, za koje se izgubilo saznanje o njihovu podrijetlu – sv. Georgija 26. XI. i prijenos sv. Nikole 9. V.; južnoslavenske spomene iz prethodnog doba – sv. Petku 14. X i 26. VII, sv. Jovana Rilskoga 19. X. i sv. Ilariona Meglenskog 21. X.; srpskog arhiepiskopa Arsenija 28. X. Izvanredna jednoličnost tih spomena u obje vrste mjesececelova u ovom razdoblju svjedoči, da je u prvoj polovici XIV. vijeka, vjerovatno u drugoj četvrti, bila izvršena reforma srpskog liturgijskog kalendara, koja bi se mogla staviti u vezu s uvođenjem jerusalimskog tipika u doba arhiepa. Nikodima. Tom prilikom ispali su iz srpskog kalendara ruski sveci, koji se redovno spominju u južnoslavenskim mjesececelovima u prethodno doba.

U razdoblju od kraja XII. v. do poč. XIV. nalazimo u južnoslavenskim mjesececelovima ove ruske svece, odnosno praznike ruskog podrijetla.

Osvećenje crkve sv. Georgija u Kijevu: Ohrid. ap., Trnov. ev. 1273. g., Slepč. ev. Jugosl. akad. III d3 XIII. v., Zograf. trefolaj XIII. v., Ev. SAN 19 XIII. v., Cetinj. ev. XIII. v. 11; srpski rukop. – Dečan. ev. 1 XIII. v., Apostol SAN 20 poč. XIV. v., Deč. apost. 26 XIV. v., Rajkovo ev. Jug. akad. III b23, ev. Dabiživa Jug. akad. III b4 poč. XIV. v.

Sv. Boris i Gljeb: Trnov. ev., Slepč. ev. III d3, Zograf. 1305. g., srp. Bogdanovo ev. Jug. akad. XIII. v., Rajkovo ev., Ev. SAN 5.

Sv. Teodosije iže v Rusii v Pečerskom monastiri: Trnov. ev., Lesnov. ev. IV d12, Slepč. III d3, ev. SAN 3, ev. SAN 5, Dečan. ev. 1, Rajkovo ev. III b23.

Prijenos mošti sv. Nikole u Bari: Slepč. ev. III d3, Lesnov. ev. IV d12, ev. SAN 3, Rajkovo ev. III b23, ev. SAN 5.

Pored toga u isto doba u južnoslavenskom mjesececelovu javljaju se:

Prepod. Jovan Rilski: dodatak uz Zograf. ev., Trnov. ev., Slepč. ev. III d3, Šafarikov maked. apostol XIII. v., Zograf. trefolaj, Dečansko Gilferd. ev. (uz sv. Savu i staroslav. podatke o sv. Kirilu i obret. mošti sv. Klimenta), Orheljski triod XIII. v.

¹³¹ Od 58 rukopisa evanđelja i apostola 30 nemaju mjesececelov, 24 iz XVI.–XVII. v. imaju kratki mjesececelov koji nema ni sv. Savu sa Simeunom; ostalih 58 imaju sv. Savu i sv. Simeuna.

Sv. Petka 14. X.: dodatak uz Asem. ev., Slepeč. ev. III d3, ev. SAN 3, ev. SAN 19, Zograf. trefolaj, Šafarikov maked. ap., apostol SAN 20, Rajkovo ev. III b23, Dečan. ev. 1, Mihanovičev praks-apostol III b7, dva apostola i jedan časoslov u Peći.

Pored toga u pojedinim se rukopisima javljaju:

Sv. Kliment Ohridski 27. jula u Zograf. »stišnom« prol. XV v. (br. 47),

Sv. Naum, 23. decembra u istom prologu,

Sv. Petar car Bolgarom: Zograf. ev. 1305. g., Zograf. trefolaj,

Sv. Mihail Vojin, čiji su mošti preneseni u Trnovo u doba cara Kalojana 22. I.: Zograf. trefolaj, »stišni« prolog,

Sv. Ilarion Meglenski, mošti su preneseni u Trnovo isto tako za cara Kalojana, 21. X.: »stišni« prolog,

Sv. Gavrilo Lesnovski: ev. SAN 3, Lesnovsko ev. IV d12.

Sv. Prohor Pčinjski: Orbeljski triod XIII. v.

Sv. Joakim Sarandoporski (Osogovski): Orbeljski Triod XIII. v.

U srpskim rukopisima u toku XIII. vijeka dolaze spomeni sv. Simeuna i sv. Save: Bogdanov. ev., ev. SAN 5, Dečansko Griferdingovo ev., apostol SAN 20, Dečanski ap. 26, Mihanovičev apostol, tri pečka apostola i dr.

Za pojedine od navedenih ruskih spomena znamo da su prešli na Balkan još u XII. vijeku (osvećenje sv. Georgija u Ohridskom apostolu), odnosno ne kasnije od početka XIII. vijeka (podaci o sv. Borisu i Gljebu i prepod. Teodosiju, koji su ušli u prologe već u prvoj polovici XIII. vijeka). Teško bi se dala poricati veza između unošenja spomenutih bugarskih svetitelja u liturgijske mjesecešlove i podataka o prijenosima mošti domaćih svetaca u novu prijestolnicu Asenovića Trnovo u doba stvaranja drugog bugarskog carstva: sv. Jovana Rilskog, 1195. g., sv. Ilariona Meglenskog i prepod. Mihaila Vojina u doba Kalojana i sv. Petke u doba Jovana Asena II. Nema dvojbe, da su to bile činjenice koje su se nastavile na podizanje i osvećenje crkve sv. Dimitrija u Trnovu u vezi s poznatom legendom o prijelazu ovamo sv. Dimitrija iz Soluna, a radi povećanja duhovnog ugleda nove prijestolnice, koja je postala političkim centrom obnovljenog carstva i sjedištem uspostavljene bugarske narodne crkve. Navedeno razdoblje pred kraj XII. i u početku XIII. vijeka obilježeno je izvanredno važnim događajima u crkvenoj historiji Bugarske: postavljenje prvog bugarskog episkopa Vasilija u početku ustanaka 1185. g., podizanje njegovo na čast arhiepiskopa 1187., veze s papom Inocentijem III. i postavljenje Vasilija za primasa Bugarske pod uvjetom formalnog priznanja papinske vlasti, prekid veza sa Rimom, borba s bogumilstvom završena saborom i Sinodikom 1211. g. i kasniji rad na izmirenju s vizantijskom crkvom, koji se završio priznanjem bugarske patrijaršije.¹³² U okviru tih glavnih događaja trebalo je da ide nepre-

¹³² Vidi V. Zlatarski, Istorija na Blgarskata država prez Srednite vekove, II, 1934, str. 472-483; Golubinski, Kratki očerk istorii pravoslavnih cerkvei bolgarskoj, serbskoj i ruminskoj, Moskva 1871, str. 78-81, 264-282; D. Angelov, Bogomilstvo v Bolgarii, 132-144.

kidni naporan rad na unutarnjem uređenju nove bugarske narodne crkve, zamjenjivanju grčkog episkopata i svećenstva slavenskim i uvođenju slavenskog bogoslužjenja. Pretpostavljamo, da je u istom okviru bilo postavljeno pitanje o popunjavanju liturgijskog kalendara slavenskim praznicima i da je to zvanično uređeno na jednom ili vjerojatnije na nekima od crkvenih sabora, koji su se u tom razdoblju održavali. Poznate veze prvih Asenovića s Rusijom – i preko zajedničkih susjeda Kumana, i neposredno¹³³ – tumače prodiranje ruskih praznika u bugarski liturgijski kalendar u tom razdoblju. Konačno, ne bi bila nemoguća pretpostavka, da je i prvi episkop Vasilije, koji se pojavio u prvim danima ustanka kao suradnik Petra i Asena, mogao da dođe na Balkan zajedno s njima iz krajeva preko Dunava, i da je možda još tamo bio rukopoložen za položaj, koji je imao da zauzme u oslobođenoj Bugarskoj. Ako su tada ušli u bugarske mjeseceslove sv. Boris i Gljeb i pred. Teodosije Pečerski, jasno je, da su u isto doba prešle ovamo i njihove službe i žitija. Najvjerojatnije je, da su i ruska kanonska djela, kao što su Odgovori mitropolita Jovana II. i »Zapovijedi sv. apostola« došla u Bugarsku u isto doba organizacije narodne crkve pri kraju XII. i u početku XIII. vijeka.

*

Ako su navedeni razlozi dovoljno uvjerljivi, da potvrde mišljenje Spearskog, da citirane činjenice južnoslavenskih pozajmica iz ruske književnosti nisu osamljene ni slučajne, te ako bi se prihvatilo naše tumačenje, da su to očitovanja jednog konkretnog kulturno-historijskog procesa, talasa ruskog književnog utjecaja u južnoslavenskim zemljama pri kraju XII. i u prvoj trećini XIII. vijeka, koji je bio prouzrokovan posebnim kulturno-historijskim okolnostima, napose u vezi s osnivanjem narodnih crkava i antibogumilskim pokretom – u tom slučaju mogli bismo u vezu s tim talasom ruskog književnog utjecaja dovesti i još dvije važne pojave, koje dosada još nisu dobile jasno objašnjenje.

Prva je činjenica – pojava u južnoslavenskim ćirilskim rukopisima od kraja XII. vijeka ornamentike posebnog, t. zv. teratološkog stila, koji ne može da bude izveden ni iz zoomorfnog, primitivno-fantastičnog ornamenta iz doba staroslavenske književnosti (Savina knjiga, glagoljski Sinajski Euhologij, Grigorovičev Parimejnik i dr.), ni iz umjetničke zvjerinje ornamentike romanskog stila, koju nalazimo u Mirosavljevu evanđelju. Taj se specifični teratološki ornament karakterizira kao poseban način organskog spoja »čudovišnih« zvjerinjih oblika sa sistemom pletera (»symplegma« po izrazu Buslajeva); u inicijalu on je izašao iz prirodnog okvira slova i izgubio vezu s njegovom geometrijskom okosnicom; u zastavicama smjestio je isti čudovišni inicijal podvostručen i konfrontiran u uokviren labirint prepletenih kaiša. Dobro analiziran i pro-

¹³³ *F. Uspenskij*, *Образование втораго Болгарскаго царства*. Odessa 1879, Priloženie V, str. 31-39; *P. Mutafčiev*, *Произход на Асеновци* (Makedonski pregled, IV/4, Sofija, 1928, str. 1-42).

učen u Rusiji u radovima Buslajeve, Ščepkina, Nekrasova i dr.,¹³⁴ taj tip ornamentike nije na Balkanu još dovoljno istražen i objašnjen, naročito pitanje njegove veze s ruskom ornamentikom istog stila.¹³⁵ Pored svih analogija, koje za tu balkansku ornamentiku zvjerinijeg stila nalazimo u umjetnosti azijskih nomada i u primitivno-teratološkim ukrasima najstarijih slavenskih i ponekih grčkih rukopisa, može se smatrati, da nije pošlo za rukom dokazati ni genetičku vezu između tih tipova, ni razvojnu liniju kretanja teratološkog ornamenta sa Balkana u Rusiju, kako se to prvobitno pretpostavljalo. U sjevernoj Rusiji taj se tip ornamenta javlja mnogo ranije nego na Balkanu i već u prvim ruskim spomenicima pokazuje mnogo viši stepen stilskog razvoja i umjetničkog ukusa nego u balkanskim rukopisima iz XIII. vijeka. To je dobro uočio i pokazao Born u opsežnoj raspravi o sjevernoruskoj teratološkoj ornamentici.¹³⁶

¹³⁴ Ilustrativnu građu uglavnom prikupio je V. Stasov, Slavjanskij i vostočnyj ornament po rukopisjam drevnjago i novago vremeni, S.-Peterburg, I vypusk (južnoslavenska grada) 1884. g., II-III vyp. (ruska grada, glagoljski ornament i dr.) 1887. Istraživanja: F. Buslaev, Russkoe iskusstvo v ocenke francuzskago učenago (Kritičeskoe obozrenie, I, 1879, II, str. 2-20 i V, str. 1-24); Jagić je objavio opsežan izvod iz ovog rada na njemačkom u svom Archivu IV, 1880, str. 273-297; Buslaev, Ocjena Albama V. Stasova u Žurn. Min. nar. prosv. 1884. maj, 54-104; isti, Istoričeskie očerki po russkomu ornamentu, izd. 1917; I. Jagić, Trud V. N. Stasova »Slavjanskij i vostočnyj ornamenta« (Vestnik izjašnyh iskustv, 1888, str. 146-185); N. Kondakov, Zoolomfičeskie inicialy grečeskih i glagoličeskih rukopisej X-XI stoletij v biblioteke Sinajskago monastyrja, 1903; isti Makedonija, arheoloگیčeskoe putešestvie, S.-Peterburg. 1909, str. 54 i d.; V. Ščepkin, Učebnik ruskoj paleografii, Moskva, 1920, str. 56 i d.; A. Nekrasov, Očerki iz istorii slavjanskago ornamenta. Čelovečeskaja figura v ruskom teratoloگیčeskom ornamentu XIV veka (Pamjatniki Drevnej piš'mennosti i iskusstva, t. 183, S.-Peterburg, 1913); E. Karskij, Slavjano-russkaja paleografija, Leningrad, 1928, str. 148-151; A. Archiovskij, Prikladnoe iskusstvo Novgoroda (Istorija ruskoj iskusstva pod red. Grabarja, Kernenova i Lazareva, Akad. Nauk SSSR, t. II, Moskva, 1954, str. 284-304); W. Born, Das Tiergeflecht in der nordrussischen Buchmalerei (Seminarium Kondakovianum, Praha, V, 1932, str. 63-95; VI, 1933, str. 89-108; VII, 1934, str. 61-79); isp. također A. Jacimirskij, Starinnoe rumynskoe iskusstvo (Iskusstvo i hudožestvennaja promyšlennost, god. III, 1901, no. 4, str. 153-154); N. Rajnov, Ornament i bukva v slavjanskite rakopisi na Narodna biblioteka v Plovdiv, Sofija, 1925, str. XXIV i d. Mnogo ilustrativne građe u ruskom starom djelu V. Butovskij, Istorija russkago ornamenta s X po XVI vek. Moskva 1869-1872.

¹³⁵ Ornamentika srpskih rukopisa tek je u posljednje doba privukla na sebe pažnju stručnjaka. Osim radova posvećenih ornamentici Mirosavljeva evanđelja (St. Stojanović - izdanje 1897. i prethodna studija u Spomeniku SAN XX, 1893; L. Mirković, Mirosavljevo evanđelje, Beograd 1950. kao i manje studije B. Nikolajevića u Delu 1908, Mano-Zisi u Umjetničkom pregledu 1940, 180-184, J. Kovačević u Ist. časopis SAN 1949, str. 218-233) specijalno o teratološkoj ornamentici: S. Radojčić, Stare srpske minijature, Beograd, 1950, str. 10-19; isti, Umjetnički spomenici manastira Hilandara (Zbornik radova Vizantološkog instituta SAN, knj. III, 1955, str. 163-190); V. Mošin, Prikaz prvog Radojčićeva djela u Vjesniku bibliotekara Hrvatske 1951, 120-129; isti, Ćirilski rukopisi Jug. akad., I, str. 15 i tablice reprodukcija; isti, Ornament južnoslovenskih rukopisa XI-XIII. v. (Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, VII, Sarajevo 1957, 5-79; specijalno teratološkom ornamentu posvećena je II. glava - str. 40-75. III. glava - Ornamentika neovizantiskog i balkanskog stila - izašla je u Godišnjaku I. Balkanološkog Instituta u Sarajevu. 1956, str. 295-351). O teratološkom ornamentu u Bugarskoj glavno je: Ščepkin, Bolonjskaja psaltyr' (Izsledovanija po ruskom jeziku t. II, vyp. 4), S.-Peterburg, 1906, str. 30-60.

¹³⁶ Born, op. cit., posebno SK VII, 67-79.

Tu je u jednu ruku ustanovio stilsko jedinstvo takve iluminacije sjevernoruskih rukopisa sa nordijskom ornamentikom, koju nalazimo na predmetima umjetničkog obrta, a u drugu ruku pokazao, da se teratološka ornamentika južnoslavenskih rukopisa XIII. vijeka ne može smatrati uzorom ruskih spomenika tog stila, već da oponaša ruske predloške. Koliko ja znam, nakon rasprave Borna nisu izašle nove veće studije o toj problematici, ali njegova je teza o nordijskom podrijetlu ruske teratologije bila prihvaćena od takva autoriteta na polju historije umjetnosti, kao što je A. Grabar.¹³⁷ Što se tiče Bornove hipoteze o kretanju teratološke ornamentike iz Rusije na Balkan — donedavna činilo bi se da je ona u protivrječnosti s običnim mišljenjem o kulturnoj zavisnosti istočnog Slavenstva od slavenskog Balkana u čitavom razdoblju od pokrštenja do mongolskog osvojenja. Sada, u vezi s činjenicom obrnutog kretanja književnog utjecaja krajem XII. i početkom XIII. vijeka, može da dobije potpuno objašnjenje i činjenica prijelaza teratološke ornamentike iz ruskih predložaka u srpske i bugarske rukopise u tom razdoblju. Kod toga treba voditi računa o činjenicama da je 1. u Rusiji taj ornament doživio organski umjetnički razvoj, a na Balkanu se javlja samo u ukatpljenoj šabloni, koja odgovara samo jednom razdoblju u historiji ruske teratologije i 2. u Rusiji razvoj tog stila ide neprekidno od početka XII. do početka XV. vijeka, a na Balkanu se on pojavljuje samo u kratkom razdoblju u prve tri četvrti XIII. vijeka i najednom nestaje, ustupivši mjesto preporođenom neovizantijskom stilu.

Druga pojava, koja može biti protumačena u vezi s talasom ruskog književnog utjecaja u navedeno doba, ide u područje južnoslavenske ćirilske hronologije. Pred nekoliko godina objavio sam prvc tri glave iz moje rasprave o martovskom datiranju, gdje sam skrenuo pažnju na pojavu takva hronološkog sistema u ćirilskim spomenicima XIII. i XIV. stoljeća.¹³⁸ Na to su već davno obratili pažnju Sreznjevski, Sobolevski i Ščepkin; pojedine činjenice sa našeg područja bile su posebno zapažene od Rešetara, V. Petkovića i St. Stanojevića; ali to pitanje nije još bilo raspravljeno u južnoslavenskoj nauci. Problem se nameće činjenicom, što se srednjovjekovna Rusija kroz čitav Srednji vijek služila tim načinom datiranja, počinjući godinu martom mjesecom (uz istovremenu upotrebu i vizantijskog septembarskog stila po indiktu), a i u zapadnim južnoslavenskim krajevima martovski početak godine bio je u redovnoj

¹³⁷ A. Grabar, *Kršćenje Rusi v istorii iskusstva* (Vladimirskej sbornik v pamjat' 950-letija kršćenija Rusi 988-1938, Belgrad, str. 73-88, napose zaključni odlomak); isp. A. Archovskij, op. cit. str. 285-286; isti, *Novgorodskaja ekspediciija* (Kratkie soobščeniija Inst. ist. mater. kult., vyp. 27, 1949).

¹³⁸ V. Mošin, *Martovsko datiranje* (Istoriski glasnik, 1951. Beograd, br. 1-2, str. 19-57). Nažalost tada mi je ostala nepoznata rasprava *Janka Todorova*, *Tablici za opredeljane i proverjavane na dati ot b'lgarskata i vizantijska istorija* (Godišnik na universiteta Kliment Ohridski, Istoriko-filologičeski fakultet, tom XXXIX, 1942/43), gdje se tretira isti problem u bugarskoj hronologiji. Zahvaljujem za obavijest o toj radnji prof. D. Angelovu, koji mi ja je u pismu okarakterizirao kao »srazvratitelno kratku, no dobre napisanu studiju«.

upotrebi kod datiranja po calculusu od inkarnacije,¹³⁹ (kao što je to bilo u to doba po čitavoj Evropi i posebno u Italiji, otkuda su došli i sami nazivi mletačkog, florentinskog i pizanskog sistema martovske godine). Očevidnu takvu činjenicu na srpskom području utvrdio je V. Petković, pokazavši na upotrebu martovskog kalendara u rasporedn ciklusa crkvenih praznika u živopisu crkve Starog Nagoričina, koju je podigao kralj Milutin u početku XIV. vijeka.¹⁴⁰ Proučivši u vezi s time mnogobrojne slučajeve neslaganja hronoloških elemenata u datumu srpskih isprava i zapisa, stekao sam utisak, da se ti slučajevi mogu objasniti upotrebom martovskog calculusa (kao što se to objašnjava i u zapadnoj hronologiji). Našao sam i nekoliko drugih neprijepornih slučajeva upotrebe martovskog datiranja, napose u dvije hilendarske isprave kralja Stefana Dečanskog od februara i od jula iste 6835. g., pri čemu unutarnji podaci nesumnjivo dokazuju, da je julska povelja postala prije februarske. U uvodnom dijelu moje rasprave, koja je izašla u Istoriskom glasniku 1951., uspio sam da obradim tri prve glave – o upotrebi martovskog sistema u vizantijskoj hronologiji, o upotrebi istog načina u srednjovjekovnoj Rusiji i o podacima starih srpskih književnih spomenika, u kojima se martovski početak godine tumači biblijskom tradicijom ili astronomskom razlozima u vezi s pashališćkom problematikom. Nažalost niz drugih poslova, napose u vezi s radom na Opisu ćirilskih rukopisa Jugoslaven-ske akademije, na prikupljanju i sređivanju filigranološke građe za priručnik vodenih znakova, kao i na organizaciji pitanja restauracije rukopisa i arhivalija, nije mi dopustio, da odmah nakon izlaska uvodnog dijela pristupim objavljivanju studije dokumentarne građe (kao što je to obećano pri kraju francuskog rezimea u objavljenom članku), pa se tako kod nekih čitalaca mogao stvoriti utisak, da objavljeni dio sadržava čitavu raspravu. Nadam se, da ću biti u mogućnosti, da priprelim za izdanje svu prikupljenu građu i zato ne ću ovdje da priopćim nove podatke, ali smatram za potrebno, da se osvrnem na pitanje podrijetla martovskog sistema na južnoslavenskom terenu, o čemu sam govorio u uvodnom dijelu rasprave.

U tumačenju činjenice o upotrebi martovskog datiranja u južnoslavenskim ćirilskim spomenicima prihvatio sam hipotezu ruskih paleografa, koji su to izvodili iz vizantijske tradicije preko pashalije i hrono-

¹³⁹ M. Šufflay, Die dalmatinische Privatarkunde (Sitzungsberichte der Phil.-hist. Klasse d. k. Akad. d. Wissenschaften, Bd. 147, Wien 1904, S. 136-146). Isp. M. Kos, Dubrovačko-srpski ugovori do sredine XIII. veka (Glas SAN 123, 1927, 47-48); G. Čremošnik, Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoljeća (Gl. ZMBH XLIII, 1931/2, str. 35); isti, Kancelariski i notarski spisi 1278-1301, Beograd 1932, 6-8. Za upotrebu calculusa inkarnacije u Hrvatskoj vidi na pr. F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodne dinastije, Zagreb 1925, str. 437, 504, 519, 610 i posebno važno M. Barada, Iz kronologije hrvatske povijesti (Časopis za hrv. pov. I. knj. 1-2, str. 127-132), gdje se dokazuje vjerodostojnost nekoliko najvažnijih hronoloških podataka iz starije hrvatske povijesti, koji su se stavili pod sumnju zbog neupućenosti u sisteme datiranja.

¹⁴⁰ V. Petković, Kalendar u starom živopisu srpskom (Starinar, treća serija, I, 1922, str. 4-5).

grafije. Pitanje martovskog sistema u vizantijskoj hronografiji, pokrenuto 1912. g. od Preobraženskog u raspravi o hronisti Teofanu,¹⁴¹ bilo je u naše doba pretreseno od V. Grumela, koji je u nekoliko hronoloških rasprava došao do zaključka, da se taj sistem datiranja držao u vizantijskoj hronografiji do IX. stoljeća, a u pojedinim slučajevima javlja se i kasnije.¹⁴² Prihvatio sam tezu Preobraženskog i Grumela (uz pojedina svoja zapažanja) kao teoriju, koja bi mogla da donekle objasni pojavu martovskog datiranja kod pravoslavnih Slavena, iako sam vodio računa o glavnoj teškoći za takvo tumačenje – činjenici, da u doba, kad su Slaveni stvarali svoju književnost, posebno historijsku, Vizantija se i u datiranju zvaničnih akata, i u hronografiji, i u crkvenom kalendaru, služila septembarskih početkom godine. Ostrogorski je u svom prikazu moje radnje ostao na svojoj hipotezi objašnjenja hronoloških neslaganja kod Teofana griješcima.¹⁴³ Meni se to čini manje vjerovatno i više nategnuto nego pretpostavka o miješanju raznih sistema datiranja, preuzetih iz raznih izvora, kojima se Teofan služio, ali ja ne želim da ponovo ulazim u to pitanje, prepuštajući konačnu riječ sigurno najboljem stručnjaku u tim pitanjima Grumelu, za koga znam da priprema veliko opće djelo o vizantijskoj hronologiji. Međutim, što se tiče pitanja pojave martovskog datiranja kod pravoslavnih Slavena, mislim, da bi se to sada dalo objasniti bez pomoći vizantijskog utjecaja, već u vezi s pitanjem rusko-južno-slavenskih književnih veza XII.–XIII. vijeka.

U glavi o martovskom datiranju u Rusiji pokazao sam, da se tamo od najstarijih spomenika i kroz čitav Srednji vijek paralelno držala oba sistema početka godine, septembarski i martovski: prvi uglavnom u crkvenim zvaničnim spomenicima, drugi prvenstveno u hronografiji. Septembarski je očigledno zavisio od vizantijskog sistema datiranja zvaničnih akata. Što se tiče martovskog, ruski su ga naučenjaci, kao što je rečeno, izvodili iz Vizantije preko pashalije i hronografije. Mislim, da bi se mogla postaviti i hipoteza o primanju tog sistema sa Zapada, gdje je on u IX.–XI. stoljeću, t. j. baš u doba stvaranja ruske države, bio potpuno raširen. Pitanje kulturnih veza stare Rusije sa Zapadnom Evropom, napose s Njemačkim carstvom, Francuskom, Rimom, pa i sa Zapadnim Slavenima bilo je tretirano u više odličnih rasprava, koje su te veze utvrdile na području crkvenih odnosa, umjetnosti, književnosti i t. d.¹⁴⁴

¹⁴¹ P. Preobraženskij, *Letopisnoe povestvovanie sv. Feofana Ispovednika*, Vena 1912.

¹⁴² V. Grumel, *L'année du monde dans la Chronographie de Théophane (Echos d'Orient, XXXIII, 1934., p. 396–408); L'année du monde dans l'ère byzantine (EO XXXIV, 1935, p. 319–326); La date de la promulgation de l'Écloge de Léon III. (EO, XXXIV, p. 327–331); EO XXXV, 1936.*

¹⁴³ Ostrogorsky, *Byzant. Zeitschr.*, 46, 1953, S. 170–174.

¹⁴⁴ O vezama Rusije za Zapadom u vezi s pokrštaivanjem i nakon toga: *Korobka*, K voprosu o istočnikah ruskago hristianstva (Izvestija Akad. nauk 1906, XI, knj. 2), gdje pisac navodi značajne podatke o skandinavskom i zapadnoslavenskom izvoru; u vezi s tim A. Sobolevskij, *Neskoljko redkih molitv iz ruskago shornika XIII. veka (Izv. ORJS 1905, X/4); isti, Žitie papy Klimenta v drevnem cerkvnoslavjanskom perevode (Sbornik statej ... V. I. Lamanskomu, I, S.-Peterburg, 1907, 294–310); isti,*

Međutim, bez obzira, da li se martovski sistem u ruskoj hronografiji i u datiranju isprava pojavio pod utjecajem Zapada, ili stoji u vezi sa starim pashalističkim tradicijama preuzetim iz Vizantije, ostaje činjenica da je martovsko počinjanje godine postojalo u Rusiji kroz čitav Srednji vijek. Preko ruskih književnih djela mogao je taj sistem prijeći i na Balkan krajem XII. i u početku XIII. v. Zanimljivo je, da baš jedan od najstarijih bugarskih domaćih datiranih spomenika, Sinodik cara Borila iz 1311. g. ima u datumu neslaganje godine s indiktom,¹⁴⁵ koje se lijepo objašnjava upotrebom martovskog datiranja po mletačkom ili florentinskom računu, a istu pojavu nalazimo i u jednom od najstarijih srpskih književnih spomenika, Domentijanovu Žitiju sv. Simeona, u čijim djelima su nađeni očevidni tragovi pozajmica iz ruskih književnih djela.¹⁴⁶ Bugarska je stajala bliže prema Vizantiji i bila pod jačim njezinim utjecajem nego Srbija; možda je zato u bugarskim spomenicima sačuvano manje podataka upotrebe martovskog sistema nego u srpskima. U Srbiji, kao što sam napomenuo u uvodu moje hronološke rasprave, taj je sistem živio do sredine XIV. vijeka, kada je car Dušan u okviru reformara u vezi sa stvaranjem carstva Srba i Grka, zajedno s vizantijskim kancelarijskim formularima uveo i vizantijski način datiranja u zvanična akta. Ipak se staro martovsko datiranje sporadički javlja i u kasnijim spomenicima. Naročito je u tom pogledu zanimljiv hronološki sistem u srpskim ljetopisima. U najstarijem Koporinjskom rukopisu iz posljednje četvrti XIV. v. nalazimo još datiranje po martovskom sistemu, a već u idućem, Pečkom ono je prevedeno na septembarski.¹⁴⁷

Prema tome ja mislim, da se pojava slavenskih redakcija Konstantinova prologa na Balkanu mora promatrati kao jedna karika u velikom lancu južnoslavenskih pozajmica iz ruske književnosti, koje mogu da budu datirane krajem XII. i početkom XIII. stoljeća. Te pozajmice, koje

Cerkovno-slavjanskije teksty moravskago proishozhdenija (Rus. Filol. vestnik 1900; no. 1); *L. Bréhier*, Le clergé russe et les unions matrimoniales des grands princes de la Russie avec l'Occident au XIe siècle (Revue d'Auvergne et le Bulletin de l'Université t. XXIII, 1906, p. 284-286); *Th. Ediger*, Russlands älteste Beziehungen zu Deutschland, Frankreich und der römischen Kurie (Inaugurat-Dissertation Halle a S. 1911); *Leib*, Rome, Kiev et Byzance à la fin du XIe siècle. Rapports religieux des Latins et des Greco-Russes sous le pontificat d'Urban II (1088-1089) Paris 1924; *N. D. Baumgarten*, Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle (Orientalia Christiana IX/1, Roma 1927) i više drugih rasprava istog pisca u istoj ediciji (vidi: Materialy dlja bibliografii ruskikh naučnyh trudov za ružežom, 1930-1940, vypusk 2, Belgrad, 1941); takođe *A. Florovskij*, Čehi i Vostočnye Slavjane, t. I, Praha 1935, t. II, 1947.

¹⁴⁵ Godine 6718, indikta 14, krug sunca 15, krug mjeseca 11, 11. februara u petak na siropusnoj sedmici. Posljednji podatak utvrđuje 11. februara 1211. g., što odgovara indiktu, a godini samo kod martovskog datiranja po mletačkom ili florentinskom calculusu. Vidi tekst: *M. Popruženko*, Sinodik cara Borila, Odessa, 1889; isti, bugarsko izdanje istog djela u B'lgarski Starini, VIII, 1928.

¹⁴⁶ V leto 6762., indikta 11. v carstvo blagovernago cara Grkom kir Kalojana, i v dni samodržca srpskago vnuka svetago Simeona, sina že Stefana ... potom bivši bogonosci preosveštenem Arsenii ... (Stojanović, Zapis i natpisi, br. 4932).

¹⁴⁷ *Lj. Stojanović*, Stari srpski ródoslovi i ljetopisi, Sr. Karloveci, 1927, str. 62-84 i d.

se odnose prvenstveno na literaturu kanonsku, liturgijsku, hagiografsku, asketičku i homilitičku, bile su izazvane u Srbiji i u Bugarskoj posebnim kulturnim prilikama u doba oslobođenja od vizantijske vlasti i formiranja samostalnih narodnih crkvi, a u vezi i s mjerama, koje su se u obje te zemlje u to doba poduzimale za borbu s bogumilstvom i za istrebljenje jeretičke literature. Zajedničke tradicije vizantijskog pravoslavlja i zajednički književni jezik trebali su da potaknu balkanske Slavene, da potraže takvu literaturu u Rusiji, a lične veze sv. Save s ruskim manastirima na Atosu i prvih Asenovića s Rusijom, a napose Asena II, koji je proveo godine svog izgnanstva u Galiciji, stvorile su naročito pogodne uvjete za utvrđivanje rusko-južnoslavenskih kulturnih veza u to doba.

Mongolska invazija 1240. g., koja je opustošila Rusiju, prekinula je njezine neposredne veze i sa Zapadnom Evropom i s balkanskim Slavenima,¹⁴⁸ ali nije mogla da odmah presiječe i kulturno-historijske odnose stvorene u prethodnom razdoblju. Dvadeset godina iza tatarske navale, u doba ruskog velikog kneza Jaroslava Tverskog, 1262. g. obraća se ruski metropolit preko bugarskog cara Svetislava (koji je sebe smatrao za »otraslj« ruske dinastije), bugarskom patrijarhu s molbom, da mu se pošalje primjerak svetosavske Krmčije, koja je prije toga bila uvedena u kanonski život bugarske crkve.¹⁴⁹ Malo kasnije arhiepiskop Danilo u životu kralja Dragutina priča, kako je taj bio u prijateljskim vezama s ruskim velikim knezom Vasilijem Kostromskim (1271–1276): »U rusku zemlju mnogo puta šiljaše poslanike svoje sa dragocnim darovima ka božastvenim crkvama i manastirima, i milostinje ka ništima i malomoćnima. Jer u toj ruskoj zemlji imao je veoma ljubljenoga svoga prijatelja kneza Vasilija, i njemu po dostojanju dužnu čast odavaše, šiljući mu slatke reči sa velikolepnim carskim darovima.«¹⁵⁰ Po svoj prilici baš u to vrijeme prelazi Bugarima i Srbima ruski tekst »Jelinskog letopisa« i »Skazanije o postrojeniji hrama Sofii carigradskoj«.¹⁵¹ Ipak povlačenje ruskog političkog i kulturnog života prema sjeveroistoku i široki stepski pojas s nomadskim hordama, koji se u to doba pretvorio »u divlje polje«, trebali su da te veze izvanredno oslabe. U isto vrijeme nove političke prilike, koje su nastale na Balkanu s padom Latinskog carstva i uspostavljanjem Vizantije 1261. g., i novi, posljednji procvat vizantijske kulture u »renesansi« Paleologa, djelovali su na okretanje

¹⁴⁸ Pregled pitanja o značaju mongolskog jarma u Rusiji vidi: E. Šmurlo, Kurs ruskoj istorii, I, Praga Češkaja 1931, str. 150–159, 186–193, 214–220 i posebno 476–484 (litografirano izdanje). Isp. novu kritiku »apologetičke« teorije G. Vernadskog (The Mongols and Russia, New Haven, 1953), koju su dali N. Merpert i V. Pašuto u Voprosy istorii, 1955, VIII, 180–186.

¹⁴⁹ Sreznjevski, Obozrenie drevnih russkih spisokov Kormčej knigi (Sbornik ORJS LXV, no. 2, 1897, str. 61); S. Troicki, Kako treba izdati Svetosavsku Krmčiju – Nomokanon sa tumačenjima (Spomenik SAN CII, 1952, str. 2).

¹⁵⁰ Arhiep. Danilo, Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, preveo L. Mirković, predgovor napisao N. Radojčić, Beograd, 1953, str. 33; tekst izd. Daničić, 1866, str. 39–40.

¹⁵¹ M. Speranskij, Jugoslavjanskije i russkie teksty »skazanija o postroenii hrama Sofii carigradskoj« (Sbornik v čest' na V. Zlatarski, Sofija, 1952, 413–422).

političke i kulturne orijentacije Južnih Slavena prema Carigradu i Ato-su.¹⁵² Tek nakon 200 godina, kad je Rusija, oslobođena od Mongola i ujedinjena oko Moskve, mogla da postavi pred sobom šire političke ideale i nove kulturne zadatke, a Južni Slaveni, izgubivši političku samostalnost i duhovno potišteni osmanlijskim jarmom ponovo se okrenuli Rusiji, došlo je do novog razdoblja jakih kulturno-historijskih veza: ovog puta do moćnog južnoslavenskog utjecaja na rusku književnost i rusku umjetnost,¹⁵³ koji su u Istočnu Evropu donijeli izbjeglice sa Balkana.

Résumé

LA RÉDACTION SLAVE DU PROLOGUE DE CONSTANTIN MÉTROPOLITE DE MOKISSOU

Le texte du Prologue, dans la préface duquel Constantin métropolite de Mokissou se déclare comme l'auteur de cette œuvre, présente la seconde rédaction du Ménologe connu de l'empereur Basil II. La première rédaction de ce synaxaire, selon la préface mentionnée, a été composée par un certain Elie que l'archimandrite Serge tenait pour un moine Stoudite, qui a adapté le Ménologe de Basile au typikon de son monastère. Ces deux rédactions, constantinopolitaine et cappadocienne, ont pris naissance durant le XIe siècle. La seconde rédaction a été traduite en slave et s'évoluait parallèlement dans les rédactions russe, bulgare et serbe.

La question de l'origine de la rédaction slave est bien compliquée. Toutes les trois rédactions slaves contiennent les vies des saints russes – des princes Boris (1015), Gleb (1015), Mstislav (1132) et la mention du vénérable Théodose de Petchersk (1074) – qui auraient dû se trouver dans la rédaction primitive de la traduction. De plus, dans toutes les rédactions on rencontre des russismes qui remontent aussi à l'archétype. Au contraire, nous ne trouvons ni saints serbes et bulgares, ni bulgarismes et serbismes dans les textes russes anciens. Pour cela j'hésite à accepter l'opinion de Spéranskij qui supposait que la traduction du Prologue pourrait sortir du travail en commun de quelques traducteurs slaves à Constantinople ou à la Sainte Montagne et je soutiendrais l'hypothèse primitive qui considère les Russes comme auteurs de la rédaction slave initiale qui a pénétré plus tard chez les Slaves méridionaux.

L'apparition du Prologue chez les Serbes et Bulgares devrait être mise en rapport avec d'autres emprunts à la littérature russe, qui, pour la

¹⁵² V. Mošin, Vizantiski uticaj u Srbiji u XIV. veku (Jugosl. ist. časopis, III, 1937) sv. 3–4, str. 147–160).

¹⁵³ A. Sobolevskij, Južnoslavjanskoe vlijanie na russkiju pis'mennost v XIV–XV vv. S.-Peterburg, 1894.

plupart, pourraient être datés par la première moitié du XIIIe siècle, où nous trouvons des traces indéniables de l'influence russe dans la vie ecclésiastique des Slaves du Sud. Cette influence se fait sentir: 1° dans l'apparition d'une série d'œuvres russes ascétiques, homélitiques et didactiques, originaires ou traduites du grec (signalée par Spéranski); 2° dans la pénétration des œuvres russes canoniques et dans l'influence exercée par la Kormcaja russe sur le Nomocanon serbe; 3° dans un nombre considérable de manuscrits liturgiques sud-slaves portant des traces des originaux russes; 4° dans l'apparition des fêtes russes dans le calendrier liturgique chez les Bulgares et les Serbes; 5° dans l'apparition d'un type singulier d'ornement tétatologique dans l'illumination des manuscrits bulgares et serbes du XIIIe siècle, qui accuse de la diversité essentielle de la tétatologie artistique de type roman et qui, d'après M. Born était emprunté à la Russie; 6° — on pourrait expliquer l'emploi du style de mars dans la chronologie des certains monuments serbes et bulgares du XIIIe et XIVe siècle par l'influence de la littérature russe mentionnée.

Il me semble que tous ces faits pourraient être expliqués par les circonstances culturelles en Serbie et en Bulgarie après l'affranchissement de la domination byzantine quand les églises sud-slaves, devenues auto-céphales, devaient s'efforcer à reorganiser la vie ecclésiastique. Les traditions communes de l'orthodoxie byzantine et la communauté de la langue littéraire, tout cela était la cause qui excita les Bulgares et les Serbes à chercher en Russie la littérature canonique, liturgique, ascétique et hagiographique, et les liens personnels du roi Jean Asène II Bulgare et de Saint Savva Serbe avec les Russes présentaient des circonstances favorables à l'établissement de ces liens culturelles. Je serais donc tenté de croire que cette littérature russe ecclésiastique de ce temps jouissait de l'autorité canonique, qui devait manquer à la littérature locale écrite en Bulgarie pendant la domination grecque, au temps de l'épanouissement du bogomilisme.